

Historisk Samfund gennem 100 år

- et kort rids

Af Erik Korr Johansen

Samfundet stiftes

Den 14. november 1907 blev Historisk Samfund for Århus Stift oprettet. Det stiftende møde fandt sted i Århus, i den Folkelige Forsamlingsbygning i Østergade.

Inspirationen til oprettelse af Historisk Samfund og andre lokale historiske foreninger kan føres tilbage til 1800-tallets sidste årti. Her var der i kredsen omkring Askov Højskole en stærk interesse for ikke blot den nationale historie, men også hjemstavns historie, folkemindeforskning og kulturhistorie. Interessen satte sit præg på højskolens historieundervisning, men kom også til udtryk gennem udgivelsen af "Årbog for Dansk Kulturhistorie" i perioden 1891-1900. Med et oplag på omkring 2500 kom den vidt omkring og blev udgangspunkt for at vække den lokale interesse for hjemstavns historie og den folkelige kultur.

I 1902 stiftedes det første amtshistoriske samfund – i Ribe amt. Derefter fulgte i 1905 et tilsvarende i Vejle amt, og året efter oprettedes også amtsforeninger i Holbæk og Randers amter. Stiftelsen af Randersforeningen allerede i 1906 havde dog – som det ses næste side – en nær sammenhæng med planerne for oprettelsen af et historisk samfund med Århus stift som interesseområde.

I Århus var der nemlig forud for det stiftende møde i Østergades Forsamlingsbygning siden 1905 gjort et energisk forberedende arbejde, hvis drivende kraft var biblioteksassistent Svend Mørk-Hansen på Statsbiblioteket. Han fik til fremme af sagen dannet et udvalg med den interesserede biskop Frederik Nielsen som formand. Denne døde dog, inden planen kunne føres ud i livet – og afløstes af redaktør H.V. Rasmussen, men hans indflydelse var medvirkende til, at den nye forening ikke som nogle tidligere oprettede kom til at dække et enkelt amt, men hele Århus Stift, der strakte sig fra Horsens Fjord til Mariager Fjord. Der kunne i øvrigt være megen ræson i at gøre hele stiftet til dækningsområde. Ikke blot ville det give "et noget større forskningsområde", som det nævntes i indbydelsen til interesserede. På den måde kunne man også sikre, at hele Århus' nordlige opland – der lå i Randers amt – kunne komme med tillige med det store Skanderborg amt. Århus amt var nemlig geografisk et meget lille amt, det mindste i Jylland.

På det konstituerende møde, der havde samlet omkring 200 deltagere, gav Mørk-Hansen en redegørelse for planerne og for historiske samfunds betydning. Derefter forelagdes udvalgets forslag til vedtægter, hvis centrale paragraffer om foreningens

Da Randers kom først

Fortællingen om Randers Amts Historiske Samfunds tilblivelse er også en fortælling om konkurrence mellem den gamle laksestad, der engang var større end Aarhus og den store naboby Aarhus.

I Randers tændtes redaktør Engelbert Drohse ved Dagbladet for ideen om oprettelse af en amtshistorisk forening allerede i 1904. Han skrev flere notitser i bladet for at vække den lokale interesse for sagen, ligesom han ihærdigt bearbejdede jordbunden blandt historisk interesserede mænd i Randers og omegn. Det bar dog ikke frugt. I 1905 dukkede der så en artikel op i Aarhusbladene, som fortalte om, at nogle mænd havde planer om at oprette et historisk samfund for Aarhus og Randers amter. Dette fik sat gang i redaktør Drohses bestræbelser. » *En saadan » Erobring« af vort historiske Opland ansaa vi for at være et Indgreb i vore Interesser, og der blev derfor sammenkaldt til et snævrere Møde paa Randers Raadhus den 25. August 1905.*« Her nedsattes et udvalg, der dog ikke fik sat gang i noget i første omgang.

Det blev igen en dribling fra Aarhus, der pustede til sagens udvikling. I begyndelsen af januar 1906 kom der en skriftlig henvendelse fra interesserede mænd i Aarhus om at danne et historisk samfund for hele Aarhus stift. Kort herefter kunne man i Randersbladene læse et opråb underskrevet af mænd fra by og land, som kaldte til møde på rådhuset den 23. Januar.

Engelbert Drohse orienterede på mødet om selskabets formål, at indsamle og trykke historiske efterretninger om amtets forhold og fremdrage oplysninger om befolkningens kulturelle vilkår i tidligere dage. Der blev en længere diskussion om tilbuddet fra Aarhus og konklusionen på den formulerede Drohse i den første årbog: » *Det erkendtes dog i Almindelighed, at man næppe i nogen stor Udstrækning fik Befolkningen i Randers Amt til at gaa med til et Stiftssamfund, og ved den foretagne Afstemning forkastedes Sammenslutningen med stor Majoritet.*«

Der blev så igen nedsat et noget større udvalg, som skulle søge at få oprettet et historisk samfund for Randers amt » *idet man dog ikke dermed stiller sig afvisende overfor et kollegialt Samarbejde med Aarhus paa Omraader, hvor man naturligt kan mødes.*«

Udvalget fik trykt en henvendelse til kendte mænd i amtet, hvori de opfordredes til at arbejde for tilslutning til samfundet. Der kom positive svar fra mere end 100 personer. Som blev indbudt til det konstituerende møde den 7. juli 1906 i »Helligåndshusets« sal. Her afholdtes det første foredrag, idet pastor Christensen, Kristrup fortalte om sagn og tildragelser fra Randerseggen. Også ved dette møde trådte konkurrenten fra Aarhus frem - måske som alle gode gange tre. Hr. cand. theol. Bågø, Testrup fremførte en sidste gang tanken om en sammenslutning med Aarhus i et stiftssamfund. Men ideen blev afvist, som Drohse formulerede det i årbogen: » *Herfor var der dog ingen Stemning, idet man mente, at Interessen for det historiske Samlerarbejde, der skal udføres, vilde formindskes, naar Omraadet blev saa stort.*«

På mødet stiftedes derefter Randers Amts Historiske Samfund med redaktør Engelbert Drohse som den første formand.

formål og virksomhed blev vedtaget med følgende indhold:

§1. Det er dette samfunds formål at vække og nære sansen for stiftets historiske minder og at samle oplysninger om den stedlige befolkningens liv og færd i tidligere tider.

§2. Formålet søges nået ved: - 1. at udgive et tidsskrift i tvangfri hefter, mindst 1 hvert år. - 2. at afholde foredragsmøder eller årlige udflugter under sagkyndig ledelse til historisk kendte steder i stiftet. - 3. at lade beskrive, tegne eller fotografere bygninger, monumenter, redskaber o.s.v., navnlig sådanne, som er udsatte for ødelæggelse eller tilintetgørelse. Afbildninger m.m. opbevares i de stedlige museer, arkiver eller biblioteker.

Udkastet til vedtægter indeholdt endvidere bestemmelser om valg af en bestyrelse på 7 medlemmer samt af 20 repræsentanter, hvis opgaver skulle være "at opspore og henlede bestyrelsens opmærksomhed på historiske minder og litterære efterladenskaber af historisk betydning, som bliver fremdragne i deres nabolag". Paragrafferne om samfundets ledelse blev dog først endeligt formuleret på to generalforsamlinger i løbet af 1908 således, at der skulle vælges en bestyrelse på 30 medlemmer, hvoraf 7 skulle udpeges til et forretningsudvalg.

Forretningsudvalget, der blev samfundets egentlige ledelse, kom fra 1908 til at bestå af redaktør H.V. Rasmussen (formand), fabrikant L. Andersen (kasserer), biblioteksassistent Chr. Heilskov, forstander for den Jydske Handelshøjskole I. Henningsen, sparekassedirektør M. Jakobsen, Viby, underbibliotekar Mørk-Hansen - der alle fra starten havde væ-

Redaktør Hans Vissing Rasmussen, 1852 – 1931. Formand 1907-1916. Efter foto i Årbogen 1931.

ret med i det forberedende udvalg - samt underbibliotekar Ejler Haugsted.

Haugsted blev formand for redaktionskomiteen og dermed ankermand for udgivelsen af "tidsskriftet", af hvilket det første kom i 1908.

De første 25 år

Ud over udgivelsen af denne første publikation og færdiggørelsen af samfundets vedtægter bestod aktiviteterne i løbet af 1908 af et sommermøde, der blev holdt i juni måned i Skanderborg, hvor Skanderborg Slots forvalter Bering-Liisberg for "en meget talrig forsamling" berettede om borgens historie. Senere på året i november fulgte i november et møde i Horsens

om de prinser og prinsesser fra den russiske zarfamilie, der i årene 1780-1807 opholdt sig i byen.

Allerede fra 1908 blev udgivelsen af "tidsskrift i tvangfri hefter" lagt i faste rammer som en årbog, og denne tradition er med nogle få undtagelser blevet gennemført siden.

Derimod gik der nogle år, før vedtægtsbestemmelserne om "at afholde foredragsmøder eller årlige udflugter" for en tid fandt en fast form. I anledning af 250-året for stormen på København 1659 holdt kaptajn Rockstroh med få dages mellemrum i marts 1909 foredrag om forholdene i Midtjylland under sven skekrigene 1657-60 i henholdsvis Århus, Skanderborg, Odder og Hammel. Samme sommer havde man en idé om at samle alle landets historiske samfund til et stort møde i Århus i forbindelse med Landsudstillingen og derefter tage på tur til Øm klostertomt ved Mossø, men denne plan måtte opgives som følge af oprettelsen i København af Dansk Historisk Fællesforening. I stedet fortsattes i marts 1910 med, at Gudmund Schütte tog på en rundtur med sit foredrag om "Jyllands opdageshistorie" til ikke mindre end 6 steder i stiftet (Silkeborg, Gedved, Horsens, Tørring, Århus, Skanderborg og Odder). Tilslutningen til disse møder var dog ikke overvældende, og efter et par tilsvarende arrangementer det følgende år blev vintermøderne opgivet.

I stedet fortsattes med årlige sommermøder, der for det meste indeholdt rundvisninger kombineret med 1-2 foredrag og evt. fællesspisning. De samlede i de

følgende mange år normalt flere hundrede deltagere (medlemmer og ikke-medlemmer). I 1911 holdtes det første af disse i Emborg og Gl. Ry, og det var i forlængelse af dette møde, at det blev besluttet, at samfundet skulle engagere sig i arbejdet med at sikre bevarelsen af Øm Klosters tomt (se artiklen "Historisk Samfund og Øm Kloster"). De følgende års møder blev lagt, så man efterhånden fik besøgt de "minderige steder" i Århus og Skanderborg amter, mens man holdt sig væk fra den nordlige del af stiftet (Randers amt!). Venge kirke, Stensballegård, Frijsenborg, Silkeborg, Åkjær, Moesgård, Sønder Vissing og Horsens var blandt mødestederne frem til 1930 ud over endnu et par besøg i Emborg for at følge udgravningerne og museets udvikling. Horsens-mødet i 1921 til Klosterkirken og Bygholm blev givetvis det mest velbesøgte arrangement i samfundets historie, hvis man skal tro indførelsen i forhandlingsprotokollen ("På Bygholm flokkedes hen ved 2000 Mennesker om Talerstolen"). I slutningen af 1920'erne blev sommermøderne et par gange til egentlige udflugter (f.eks. "rundtur pr. automobil i Nim og Tyrsting herreder"), hvor der blev kørt i kortege på 40-50 lejede eller private biler.

Ved siden af hovedaktiviteterne blev Samfundet lejlighedsvis involveret i andre opgaver af historisk karakter. I 500-året for dronning Margretes død i 1412 blev der stillet forslag om, at man skulle rejse en sten i Riis Skov til minde om, at den store dronning havde sikret, at skoven var blevet en del af Århus' bymark. Historisk Samfund påtog sig at organisere arbejdet

*Mindestenen for dronning Margrete i Riisskov.
Efter foto i Poul Harris: Århus i friluftskunst og
mindesmærker 1983, s. 37.*

med rejsningen af mindesmærket, hvis kunstneriske udformning arkitekterne Høeg-Hansen og Kaj Rasmussen stod bag. Ejler Haugsted forfattede den opsatte indskrift (DRONNING – MARGRETE – LOD – GØRE – MARKSKEL – FOR – AARHUS – BY – OG – SIKREDE – DERVED – BORGERNE – BESIDDELSEN – AF – RIIS-SKOV) og holdt ved indvielsen i september 1913 foredrag om Margrete, inden Nicoline Kirkegaard fra Dansk Kvindesamfund foretog afsløringen.

Det var også Historisk Samfund, der ved en landsdækkende indsamling til Nationalmuseet i 1925, forestod indsamlingen i Århus amt og ved kampagnens afslutning kunne aflevere et beløb på omkring 31.000 kr. til støtte for museet.

I ledelsen af Samfundet var der den

første del af denne periode ikke mange udskiftninger. Fabrikant Andersen, der havde været blandt de ivrigste talsmænd for ”redningen” af Øm og fra 1911 engagerede sig meget i arbejdet der, blev samme år afløst som kasserer af direktør M. Jakobsen, men ellers fungerede forretningsudvalget uændret til 1915. Dette år flyttede initiativtageren til foreningens grundlæggelse, Svend Mørk-Hansen til Sydsjælland og måtte derfor træde ud af forretningsudvalget, hvor afløseren blev hans kollega på Statsbiblioteket, underbibliotekar Viggo von Holstein Rathlou. 1917 flyttede også Chr. Heilskov til Sjælland og afløstes af redaktør N.P. Østergaard, Brabrand. De to forblev i bestyrelsen til henholdsvis 1943 og 1954.

I 1916 fratrådte H.V. Rasmussen på grund af arbejdspress formandsposten (han blev dog i bestyrelsen til 1930), hvorefter den blev overtaget af Ejler Haugsted, og det blev ham, der i høj grad kom til at personificere Samfundet udadtil i de følgende mange år. Ved siden af formandsjobbet fortsatte han som hovedredaktør af årbogen og sad på begge poster helt frem til 1952. I en kort årrække (1919-24) var han tillige kasserer. Dertil kom, at han også leverede en lang række artikler til årbogen, især med arkæologisk indhold, udsprunget af hans virke som leder af Århus Museums mange udgravninger i Århus og omegn. Som leder af foreningens sommermøder var han tillige jævnligt en af foredragsholderne her.

I 1924 ændredes Samfundets vedtægter. Den store bestyrelse på 30 mand – de havde i øvrigt vist aldrig været samlet alle

– blev afskaffet, og i stedet for det hidtidige forretningsudvalg gik ledelsen over til en bestyrelse på ni personer. De to ekstra poster blev fra starten besat med medlemmer, der havde bopæl uden for Århus-området: valgmenighedspræst Jakob Lykke, Odder, og gårdejer Povl R. Povlsen, Tinning. Ved deres afgang som bestyrelsesmedlemmer i henholdsvis 1940 og 1946 – og også ved senere udskiftninger – blev denne ”ordning” videreført.

Samfundets deltagelse i aktiviteterne omkring Øm Kloster var undertiden temmelig udgiftskrævende, men der var dog sjældent uenighed i bestyrelsen om, at man skulle fortsætte med ejerskabet og udvidelserne af udgravningsområdet. Men mere af den karakter kunne man ikke magte. Så da N.P. Østergaard i 1916 stillede forslag om, at samfundet skulle ”arbejde på oprettelsen af et landbohistorisk museum i eller i nærheden af Århus” (som pendant til Den Gamle By), kunne Haugsted med tilslutning fra de øvrige udvalgsmedlemmer afvise forslaget: Denne opgaves løsning lå uden for Historisk Samfunds rækkevidde.

Der var derimod en del diskussion omkring foredragsmøderne. Der var som nævnt i de første par vintre holdt en del foredrag forskellige steder i amtet, men da de fleste kun havde samlet få tilhørere, var de blevet opgivet igen. Flere af bestyrelsesmedlemmerne, bl.a. Østergaard og Holstein Rathlou foreslog efter nogle år en genoptagelse af vintermøderne både ude i amterne og i Århus, men Haugsted var af økonomiske grunde meget utilbøjelig til at forsøge igen. Først fra 1925 kom de

igen på programmet og i en anden form. Samfundet gik i samarbejde med de enkelte byers foredragsforeninger (eller andre foreninger), så møderne blev for begge parters medlemmer. Historisk Samfund skaffede så en foredragsholder, mens den lokale forening stod for de øvrige udgifter. På det første møde i Hammel fortalte Haugsted selv om Frijsenborgs historie, og både dette og de følgende par års møder fik god tilslutning.

Den gryende interesse for hjemstavns historie, som lå bag oprettelsen af de amtshistoriske foreninger kort efter 1900, voksede i de følgende årtier overalt i landet, og det gav sig også udslag i en stadigt stigende tilslutning til Historisk Samfund frem til 1930. Medlemstallet kan ikke følges i detaljer år for år, men forhandlingsprotokollen angiver det til omkring 300 kort efter stiftelsen. Det voksede til godt 500 indtil 1916, men derefter gik det stærkt og nåede i 1924 op på omkring 1200. I 1929 angives det til 1485, hvad der formentlig det største antal i samfundets historie.

Det var med denne fremgang i bevidstheden, at Samfundet i 1932 fejrede sit 25-års jubilæum. Festlighederne blev holdt i juni måned, koblet sammen med Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde. Det var blevet henlagt til Århus efter invitation fra Historisk Samfund, og Samfundet stod sammen med Århus Museum og Den Gamle By for organisationen af hele årsmødet. Som afslutning på mødet var alle deltagere søndag den 12. juni inviteret med på den heldagsudflugt og festmiddag for medlemmerne,

Bibliotekar og museumsleder Ejler Haugsted, 1875 – 1959. Formand 1916-52. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

som Samfundet markerede sit jubilæum med.

I en kortge på mere end hundrede privatbiler førtes udflugtsdeltagerne rundt til en række seværdigheder i det østjyske landskab. På ruten blev der gjort holdt med rundvisning eller foredrag ved Lyngbygård, Framlev kirke, Stjær kirke, Sophiendal (frokost) og Venge kirke samt Skt. Sørenskirken i Gammel Ry, inden man nåede til udflugtens sidste mål, der naturligvis var Øm Kloster, der fremvistes af arkitekt C.M. Smidt (anlægget), dr. med. Kr. Isager (skeletfundene) og apoteker Lind (klosterhaven). Derefter kørte deltagerne til den afsluttende festmiddag i Industriforeningen i Skanderborg.

På selve jubilæumsdagen blev Ejler Haugsted udnævnt til Ridder af Dannebrog.

Fra 30'erne til 60'erne

Men det blev hverdag igen.

Allerede i jubilæumsåret var tilbagegangen i medlemstallet sat ind. Det konkrete antal er ikke anført i forhandlingsprotokollen, men det var åbenbart så slående, at Haugsted på generalforsamlingen den 14. juni, to dage efter fejringen af jubilæet mente at kunne konstatere, at ”folk flygter som rotter”. Så slemt var det dog ikke. I 1934 opgjordes antallet ad medlemmer til omkring 1200 og nogenlunde lige så mange blev noteret fire år senere. I løbet af fyrrerne kunne afgangene dog ikke opvejes af nye medlemmer, og tallet nåede i 1952 et foreløbigt lavpunkt på omkring 925, før det igen begyndte at stige.

Om årsagerne til nedgangen kan man kungisne. Den senere formand, lektor Jens Clausen, skrev i forbindelse med 50-års jubilæet i 1957, at han anså den økonomiske krise i 1930'ernes begyndelse samt oprettelsen af Østjysk Hjemstavnsforening i 1936 for hovedårsagerne til nedgangen. Det er jo muligt, selv om det tidsmæssige sammenfald ikke gør det oplagt. Måske er hovedforklaringen nærmere, at gamle medlemmer begyndte at falde fra af helt naturlige årsager – de døde.

Men tilbagegangen gav naturligvis anledning til drøftelse af, hvad der kunne gøres for at få nye medlemmer – og holde på dem.

Der var to områder i foreningens virkekreds, hvor man hidtil ikke havde haft

Hvorfor brød Østjysk ud?

Den gode redaktør har stillet dette spørgsmål til Østjysk Hjemstavnsforening (ØH) i anledningen af at "Historisk Samfund for Århus Stift" i år fylder 100 år. Det forudsættes i spørgsmålet, at folkene bag ØH var medlemmer i Historisk Samfund og brød ud for at starte for sig selv. Og ja, så har vi en interessant historie – og det har vi! Sandheden er, at ingen i vores forening præcis ved, hvorfor vi er opstået – og ingen kan huske det. Men jeg vil prøve at tegne en skitse til et svar.

Fakta: Østjysk Hjemstavnsforening er stiftet den 24. september 1936 på Højskolehotellet i Klostergade i Århus. Foreningen får i sit første leveår 800 medlemmer – der har altså været stor interesse for den nye forening. Formand blev forhenværende landstingsmedlem Rasmus Nielsen, Lillering. Han fortsætter på posten i 15 år. Sekretær og redaktør bliver N.P. Østergaard, Brabrand. Han er på dette tidspunkt medlem af Historisk Samfunds bestyrelse, hvilket han har været siden 1917 – og fortsætter hermed selvom ØH dannes. N.P. Østergaard forbliver bestyrelsesmedlem i Historisk Samfund indtil 1954. Det lykkedes redaktøren at udgive en årbog på 200 sider allerede 2 måneder efter foreningens stiftelse. Der har været en del artikler, som har ligget klar! Det fortælles, at ved det første møde om dannelsen af ØH havde Østergaard de fleste af artiklerne i færdig udgave i mappen. Østergaard synes klart, at have været initiativtager til ØH's dannelse, samt været den person, som har taget alle de initiativer, der skal til for at noget sådant kan lade sig gøre. Han samlede de mænd, der havde gennemslagskraft i området.

Når vi skal se på, hvorfor ØH blev dannet, må vi se på kilderne.

Vores første forhandlingsprotokol fortæller ikke meget. Bedst hjulpet er vi med en artikel i Østjysk Hjemstavns Årbog fra 1961 – 25 året for foreningens oprettelse – skrevet af netop N.P. Østergaard. Her skriver han meget om, hvordan foreningen blev dannet, men desværre mindre om hvorfor.

Alligevel er det her, vi efter min mening, kan finde svaret. Han starter sin artikel med følgende udsagn: "Det var følt som et savn, at der ikke i Østjylland fandtes et organ eller en sammenslutning, der i første række havde til opgave at indsamle og udgive optegnelser og skildringer af de nærmest foregående slægtleds liv og færden i disse egne". Han har bl.a. manglet et forum, hvor artikler fra "Adsløvslægtens" årsskrift, som han var med til at redigere, kunne komme ud til en større kreds.

Det er tydeligt, at han ikke anser Historisk Samfunds Årbog (HS) som det "organ", der kan løse opgaven. Og man fornemmer, at der skal en ny sammenslutning til at løfte den store opgave – og det bliver således grundlaget for dannelsen af Østjysk Hjemstavnsforening.

Som basis for arbejdet i ØH peges på den moderne hjemstavnsbevægelse. Den har på dette tidspunkt eksisteret i Danmark i ca. 15 år. Den manifesterer sig mest gennem et årligt landskursus – første gang afholdt i Rønde i 1923. Der tales om en total beskrivelse af Hjemstavnen: historisk, etnografisk, geologisk, plante- og dyreriget, dialekt m.m. Som N. P. Østergaard skriver: "Hjemstavns kultur er naturligvis uløselig forbundet med hjemstavnsens natur". Det hele handler om kærlighed til hjemstavnen og hjemstavnsens betydning for det enkelte menneske.

Der har i ØH været den opfattelse, at vi er mere "folkelig" end HS, der er mere bymæssig orienteret, mere akademisk, mere konservativ. Om det har været rigtigt engang, har jeg ikke undersøgt i denne sammenhæng. Men i dag er en sådan skelnen mellem de 2 foreninger uden mening. Omkring oprettelsen af ØH har det dog spillet en rolle for en del. Bl.a. skriver forfatteren Søren Vasegaard i sin anmeldelse af ØH's årbog 2. årgang: " – når man vil have tilslutning fra folkets brede lag, så nytter det ikke at skrive for de lærde, professionelle historikere.... men der er ikke slået af på fordringer til pålidelighed og historisk indhold (i ØH's årbog)."

Summa summarum: Der var klar baggrund for at danne en ny forening: Høj motivation, de rette folk og en klar defineret opgave. Og der var interesse: 800 medlemmer på et år – en årbog på 200 sider, udflugter med op til 400 deltagere i de næstfølgende år!

For øvrigt: Tillykke til jer med de 100 år.

megen aktivitet – Randers amt og Århus by. Randers amt havde man holdt sig fra af hensyn til amtssamfundet der, og kun en enkelt af udflugterne var derfor gået nordpå – til Clausholm og Gl. Estrup i 1930. Der blev i de følgende år arrangeret og planlagt flere sommerture i den sydlige del af Randers amt, i 1935 således til bl.a. Vosnæsgård. En påtænkt fællesudflugt(-møde) i 1940 med Randers-samfundet om Niels Ebbesen i 600-året for hans død måtte dog opgives som følge af besættelsen – der også forhindrede de længere sommerudflugter de følgende år, og først efter krigen gennemførtes de første fællesarrangementer, i 1946 til Kalø og i 1950 til Voldum kirke og Clausholm.

For Århus' vedkommende var især Haugsted meget skeptisk og mente ikke, man kunne finde historisk interesserede, som ville indmelde sig. Karakteristisk for hans holdning var hans referat af sommermødet i Århus i 1927, hvortil der også var adgang for ikke-medlemmer: *"Mange mennesker var kommen rejsende langvejs fra for at deltage i dette møde, men man så dog også hist og her mellem landboerne en århusianer."* Endnu i 1941 var hans skepsis uændret. Dette år fejrede Århus by 500-året for udstedelsen af Kristoffer af Bayerns privilegier til byen. Historisk Samfund holdt ved den lejlighed nogle foredrag – de eneste - om byens historie, hvor en meget stor del af samfundets medlemmer var mødt op – og dertil kom af byens borgere – som han senere skrev i sin årsberetning – *"9 mennesker, som havde lyst til at lytte til byhistorie"*. Flere af de øvrige bestyrelsesmedlemmer talte dog for at

forsøge at afholde vintermøder med foredrag i Århus. Disse kom så småt i gang i 1944 og fortsatte i de følgende år med 3-4 foredrag, undertiden ledsaget af lysbilleder, i hver vintersæson. Blandt emnerne var Hans Broge, Pompeji, Store Torvs historie, Hjemstavnsforskning, amtmand Ove Høegh-Guldberg og "Skolemestre i det gamle Århus". Tilslutningen til disse møder voksede efterhånden og var med til at skabe ny tilgang af medlemmer. Derimod opgav man at genoplive de tidligere foredragsmøder, der omkring 1930 havde været holdt rundt i amtet i samarbejde med lokale foreninger, idet disse efter få år havde måttet indstilles.

Nedgangen i medlemstallet og den forringede økonomi førte også til forskellige tiltag til samarbejde med andre foreninger. Med Østjysk Hjemstavnsforening var der i 1946 forhandlinger om bl.a. et samarbejde omkring årbøger og foredrag, og til Randers Amts Historiske Samfund blev der omtrent samtidig udsendt "følere" om en egentlig sammenlægning – der dog blev afvist. Også til Århus Turistforening og Dansk Vandrelaug tog man kontakt, men det samarbejde, der blev etableret, begrænsede sig dog til afholdelse af nogle fællesmøder.

Både internt i bestyrelsen og på årsmøderne blev det i øvrigt jævnligt diskuteret, om årbogens indhold var for "tungt" og om den kunne gøres mere læselig ved at inddrage – som det blev udtrykt på generalforsamlingen i 1943 – "mere underholdende og alment interessant stof". Haugsted fastholdt, at "hovedopgaven for årbogen var at bringe resultater af lokal-

historisk forskning vedrørende Århus og Skanderborg amter, men at redaktionen også havde opmærksomheden henvendt på ved siden af de førstehånds arbejder at give plads for lettere stof: Oversigter, foredrag og erindringer”. Denne debat om årbogsindholdets karakter fortsattes op gennem 40’erne og 50’erne, efterhånden som der skete udskiftninger i både bestyrelsen og redaktionskomiteen (se også artiklen: 100 år med Århus Stifts Årbøger).

Blandt udskiftningerne i bestyrelsen efter 1932 kan nævnes, at dommer H.H. Hvass – der i øvrigt var formand for Århus Museum, hvor bibliotekar Haugsted var museumsleder – efter 11 år gik ud i 1935 og blev afløst af sagfører Chr. Holtet, Skanderborg (- 1951). Begge tog sig særligt af de juridiske forhold omkring Øm Kloster, ligesom senere overretssagfører Otto Bisgaard (1954-69). Jakob Lykke blev i 1940 afløst af museumsleder Thorvald Madsen, Odder (-1954). Året efter afgik forstander Henningsen, der havde været bestyrelsesmedlem siden starten i 1907, og i stedet indvalgte lektor Jens Clausen (- 1959), der sammen med bl.a. Haugsted havde været hovedredaktør på det store firebindsværk: ”Århus gennem Tiderne”, der var udkommet til byjubilæet i 1941. To år senere opnåede Holstein Rathlou ikke genvalg (formentlig på grund af sin tyskenlighed), og i stedet indtrådte professor C.O. Bøggild Andersen (- 1957) sammen med lektor Lauge Jørgensen (- 1949) og aktuar Blichfeldt-Petersen (-1950).

Blandt ændringerne i 1950’erne var den mest skelsættende, at Haugsted i 1952 overlod formandsposten til Jens Clausen

Lektor ved Århus Katedralskole Helge Clausen, 1894 – 1963. Formand 1952-57. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

og året efter trådte helt ud af bestyrelsen efter at være flyttet til København. Hans afløser blev arkivar Finn H. Lauridsen, Erhvervsarkivet. Men også på de øvrige bestyrelsesposter kom der nye, så det i slutningen af årtiet var en ny generation, der helt havde overtaget ledelsen i Samfundet. Foruden Lauridsen, der fra 1957 blev ny formand, og Otto Bisgård bestod bestyrelsen i 1960 af lærer Niels Gjessing, Skanderborg (1951-77), kontorchef Johan Richter, Århus (1953-64), gårdejer Nydam Jensen, Hadsten (1974-76), lokalhistoriker August F. Schmidt, Brabrand (1954-65), museumsinspektør Gunner Rasmussen, Den Gamle By (1956-93), apoteker Adam Helms, Horsens (1957-93) og arkivar Peder Jensen, Århus (1959-75).

1950'erne skabte på flere måder fremgang og fornyelser i Samfundets virksomhed. Mest markant var nok en væsentlig forøgelse af foredragsmøderne og turprogrammet, så man enkelte år nåede op på over ti arrangementer. Sæsonen 1959-60 bød således på ikke mindre end 3 aftener med forevisning af historiske film (bl.a. "I Blichers fodspor", "Danske Kongegrave", "Gammelt fiskeri på Ringkøbing fjord" og "Med H.C. Andersen til Italien"), rundvisninger i Tekstilmuseet i Den Gamle By og på Forhistorisk Museum, møder om "familien Weis" og "udgravninger i den persiske havbugt" samt 4 udflugter til Tvillum kirke, Ebeltoft, Jenle og Øm. Årbøgenes sidetal blev forøget, og de fik flere billeder samt navne- og sagregistre. Desuden genoplivede man repræsentantskabet, der i en årrække havde ligget i dvale, men nu igen blev Samfundets kontaktpersoner i de forskellige egne af stiftet.

Af nye tiltag var et samarbejde med Østjysk Hjemstavnsforening om afholdelse af kurser. Fællesudvalget fra de to foreninger stod i oktober 1953 for et lokalhistorisk kursus i Odder og tog i 1956 og 1957 initiativ til to slægtshistoriske kursusrækker på Hovedbiblioteket i Århus. Det var i øvrigt med baggrund i disse kursusrækker, at landets første forening af slægtshistorisk interesserede: Slægtshistorisk Forening, Århus, blev oprettet i 1957. Endelig kan det nævnes, at bestyrelsen flere gange i årtiets første halvdel drøftede (gen)udgivelse af forskellige bøger om områdets historie. Samfundet kunne dog ikke magte sådanne udgivelser alene. Nogle af dem blev i stedet taget op af Århus Byhistoriske Udvalg,

der blev dannet i 1956 med bl.a. Historisk Samfund som medlem.

De mange nye tiltag standsede medlemsnedgangen, således at Samfundet omkring 1960 igen nåede op på omkring 1000 medlemmer.

De sidste årtier

Op gennem tresserne fortsatte Samfundets aktiviteter nogenlunde efter de samme linier, hvad angår årbogsudgivelse samt møde- og turaktiviteter. På udflugterne benyttede man fortsat, hvor det var muligt, lokale rundvisere, men derudover blev der af bestyrelsens midte efterhånden dannet en fast "turgruppe", bestående af formanden, Gunner Rasmussen, Peder Jensen samt bygningskonduktør N.J. Israelsen, der efter Johan Richters død i december 1964 havde overtaget dennes plads i bestyrelsen. Disse fire deltog i en lang årrække til sidst i firserne (Peder Jensen dog kun til 1975) i stort set samtlige udflugter, hvor de alt efter de enkelte besøgsteders karakter delte "guidningen" mellem sig.

Det var dog vanskelig på trods af aktiviteterne at fastholde medlemstallet. Fjernsynet skal vel have en del af skylden, men man må formentlig også for Århus-områdets vedkommende se det i sammenhæng med, at Århus Byhistoriske Udvalg lige fra sin oprettelse begyndte en omfattende udgivelse af bøger med emner fra Århus bys historie. Bøgerne kom efterhånden i store oplag, 1 eller jævnlige 2 om året, og mange historisk interesserede i byen fik på den måde "dækket" behovet for lokalhistorisk læsestof.

I 1970 opløstes ved kommunalrefor-

Historisk Samfunds udflugt til Øm Kloster 1961 med Finn H. Lauridsen som guide. Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.

men de gamle amter og kommuner, der afløstes af større enheder. Det gav mange steder anledning til en opblomstring af interessen for lokalområdet historie og til dannelse af lokale historiske foreninger og arkiver. Mange amtsforeninger frygtede, at det kunne svække tilslutningen til de gamle foreninger og "indsnævre" den historiske interesse til lokalområdet. En sådan frygt var formentlig en del af baggrunden for, at der i tiden efter blev taget forskellige initiativer til Samarbejde mellem Historisk Samfund og de to øvrige amtsforeninger: Østjysk og Randers Amt.. Det begyndte i 1972 med fællesarrangement af udflugt til Dannevirke og Sydslesvig, og traditionen med længere

ture til historiske mål fortsatte i de følgende år. Senere dannede de tre foreninger et fællesudvalg, der kunne søge tilskud fra den nye Århus amtskommune til bl.a. bogudgivelser. De første af disse blev anvendt til en fotografisk genudgivelse af Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskabs såkaldte amtsbeskrivelser fra omkring 1830'erne. Tilskuddet rakte til udgivelse af beskrivelserne for Randers og Århus amter, der kom i henholdsvis 1982 og 1983, mens genoptrykkningen af den meget omfangsrige Skanderborg amt måtte opgives. Som et specielt arrangement i samarbejde med Østjysk Hjemstavnsforening kan også nævnes en opførelse i Helsingør Teater i Den Gamle

By af Blichers Æ Bindstouw med amatørskuespillere fra Thorning i 1977.

Efter Aug. F. Schmidts død i 1965 blev universitetslektor Poul Enemark indvalgt i bestyrelsen, men han blev dog allerede 3 år senere afløst af arkivar Ib Gejl, der sad på kassererposten frem til sin afgang i 1996. Som bestyrelsesmedlem med særligt kendskab til forholdene omkring Øm Kloster Museum indtrådte efter Otto Bisgaards afgang i 1969 museumslederen, Holger Garner, og blandt de nye medlemmer i 1970'erne var politiassistent Poul R. Porse, der var formand for Slægtshistorisk Forening, Århus (- 1998), og advokat Ole Koefoed Nielsen, Skanderborg.

I løbet af firserne skete der en vis nedgang i aktivitetsniveauet på såvel ture som foredragsarrangementer, men blandt nykabelserne var et antal møder, hvor formanden og Gunner Rasmussen fremviste og fortalte baggrund og historie om genstande og arkivalier fra Den Gamle By og Erhvervsarkivet. Sidstnævnte lokalitet, der fra 1963 havde overtaget Statsbibliotekets gamle bygninger i Vester Allé havde i øvrigt efterhånden afløst Hotel Ansgar som Samfundets faste mødested i Århus.

I forbindelse med Samfundets 75-års jubilæum blev der udgivet et samlet registerbind til årbøgerne 1908-1984. Det indeholdt forfatterfortegnelser, topografiske oversigter og sagregistre til samtlige årbogsartikler og var en tiltrængt afløser for et tidligere register, der var udkommet i slutningen af 1930'erne. Udgivelsen af registerbindet blev muliggjort af de tidligere nævnte tilskud, som amtet ydede til de tre amtshistoriske foreninger. Registerbindet

*Arkivar/Overarkivar ved Erhvervsarkivet Finn H. Lauridsen, 1922 – 1995. Formand 1957-93.
Foto i Lokalhistorisk Samling, Århus.*

er i øvrigt inden for de seneste år blevet suppleret, idet der på foreningens hjemmeside (www.historisk-samfund-aarhus.dk), oprettet 2006, er indlagt et artikelindex over samtlige årbogsartikler med tilsvarende systematiske søgeindgange samt fritekstsøgning i titler.

Samfundets forhold til Øm Kloster Museum ændredes i slutningen af 1980'erne, idet museet i 1988 – først og fremmest af økonomiske grunde – blev omdannet til en selvejende institution. I denne havde Historisk Samfund frem til 1993 flertallet af bestyrelsesposterne, men

besluttede derefter, som det er nærmere omtalt i Holger Garners jubilæumsartikel, helt at trække sig ud af ledelsen af museet. Samme år ændredes også vedtægterne for Samfundet selv, idet antallet af bestyrelsesmedlemmer blev nedsat fra 9 til 7, mens repræsentantskabet, der havde ligget i dvale siden 1960'erne, helt blev afskaffet. I forbindelse med ændringerne besluttede bestyrelsens 3 "veteraner": Formanden Finn H. Lauridsen, Gunner Rasmussen og Adam Helms, der alle havde siddet siden 1950'erne, at trække sig. I stedet indvalgte adjunkt Lisbeth Vedel-Smidt, mens arkivar Erik Korr Johansen, der var indtrådt i bestyrelsen året før, overtog formandsposten.

Omkring 1990 var medlemstallet gået ned til omkring 500. Både den gamle og senere den nye bestyrelse tog kontakt til en række andre historiske organisationer for at øge samarbejdet omkring møder og ture. I 1992-93 deltog en del medlemmer i temadage om folkelige bevægelser sammen med amtskredsen af Lokalkarkiver i Århus Amt, mens andre var med i et samarbejdsprojekt med Erhvervsarkivet og FOF i et kursusforløb: Det historiske værksted. I de følgende år er samarbejdskredsen blevet udvidet med bl.a. Slægtshistorisk Forening, Foreningen for Bykultur og Amtsmiljørådet. I dette arbejde har ikke mindst de senest indvalgte bestyrelsesmedlemmer. Claus Navntoft (1996-), Bitten Lybek (1997-2006), Henning Spure Nielsen (1998-2006) og Leif Dehnits (1998-) lagt et betydeligt arbejde.

Siden efteråret 2003 har Historisk Samfund i samarbejde med Østjysk Hjem-

stavnforening, Randers Amts Historiske Samfund, de slægtshistoriske foreninger i Århus og Randers. Lokalkarkiver i Århus Amt og Dansk Lokalhistorisk Forening holdt årlige, meget velbesøgte "inspirationsdage" på Viby Bibliotek. Formålet med disse "Østjyske vandringer", som den gennemgående overskrift har været, er at give inspiration og oplysning for folk, der er interesserede i lokalhistoriske studier og slægtshistorie. Der er blevet holdt mange vægtige foredrag og oplæg om forskellige emner af betydning for østjysk lokalhistorie og oprettet en hjemmeside (www.genea/ostjysk.dk), der formidler resultater og nyttig viden samt er bindeled mellem deltagerne. Initiativet med hjemmesiden, den moderne teknik, kan forhåbentlig medvirke til fortsat at opretholde kontakten mellem de mange deltagere.

Historisk Samfund for Århus Stift er således stadig i fuld aktivitet efter de første hundrede år. Foreningen har i sine yngre dage været større, og det har, specielt i de seneste årtier, været vanskeligt at opretholde tidligere tiders høje medlemstal. Men Samfundets betydning skal ikke udelukkende måles på egen livskraft. Det har som nævnt i det foregående været "fødselskæmpe" i forbindelse med oprettelsen af andre historiske foreninger inden for sit virkeområde, og vi kan derfor på hundredårsdagen også glæde os over "børnenes" livskraft og over, at Samfundet også på den måde har bidraget til "*at vække og nære sansen for stiftets historiske minder og at samle oplysninger om den stedlige befolknings liv og færd i tidligere tider*".

Historisk Samfund og Øm Kloster

Af Holger N. Garner

Tanken om en forbindelse mellem det nystiftede Historisk Samfund for Aarhus Stift og Øm Kloster fostredes oprindeligt af ét af medlemmerne af bestyrelsens forretningsudvalg, fabrikant og klokkestøber L. Andersen. Klokkestøberens afsluttede ethvert indlæg i forretningsudvalget med at foreslå, at samfundet »skulle gøre noget for Øm Kloster« en tanke, som dets senere, mangeårige formand bibliotekar Ejler Haugsted varmt støttede.

Det blev da også i mange år Haugsted, der som den drivende kraft befordrede udviklingen i Øm med udgravninger og oprettelsen af ruinpark og museum. Interessen for Øm Klosters sted udmøntedes i første omgang ved, at Historisk Samfund lod sin sommerudflugt i 1911 gå til Emborg landsby og St. Søren's Kirke i Gl. Rye. Søndag den 18. juni var berammet til udflugten, der blev mødt af dansk sommervej med heftige tordenbyger. Bygnings- og klosterhistorikeren Vilhelm Lorenzen, kendt for sit 11-bind's værk om de danske klostres bygningshistorie, berettede om fundene af bygningsrester fra Nationalmuseets udgravninger på Øm Klosters tomt i 1896, udpegede fundstederne og foreviste to middelalderlige, murede grave på tomten.

Et af dagens regnskyl drev midlertidigt udflugtens deltagere ind i Emborgs for-

Museet har anvendt Øm Klosters conventssegel fra 1421 som sit logo.

samlingshus, inden turen fortsattes til Gl. Rye, hvor St. Søren's Kirke fyldtes til sidste plads, og hvor cand. theol. Baagø fortalte træk af Øm Klosters historie, medens Vilhelm Lorenzen afsluttede det i Emborg afbrudte foredrag med en skildring af et cisterciencerabbedis indretning, bygninger og økonomi.

En del af tilhørerne samledes siden med foredragsholderne til et festmåltid i Gl. Rye Kro.

Under opholdet i Emborg havde man erfaret, at to små parceller på klostertomten, der omfattede de to fundne grave, var til salg.

Dagens elektrisk ladede atmosfære synes at have virket inspirerende, idet dr.med. Kristen Isager, Ry og højskole-

forstander Rasmus Bording, Ry Højskole, m.fl. ved bordet foreslog en erhvervelse af de to grundstykker. Nationalmuseet havde i forvejen lovet at foretage nye undersøgelser på klostertomten, og man kunne herefter rejse en mindesten for det berømte kloster på stedet. En indsamling organiseredes ved bordet, og den indbragte i løbet af kort tid den formidable sum af 800 kr., hvoraf de 575 kr. anvendtes til køb af de to parceller.

Det følgende år måtte man opgive de forventede udgravninger, da Nationalmuseets arkitekt C.M. Smidt, der var udset til udgravningsleder, var sygemeldt. Til gengæld udgav Historisk Samfund Jørgen Olriks oversættelse af Øm Klosters Krønike. Dette håndskrift, der i detaljer fortæller munkelagets historie i de første 102 år, er det vigtigste kildeskrift vedrørende Øm Kloster.

Udgravninger

I 1913 indledte C.M. Smidt så de udgravninger af Øm Klosters fundamenter og øvrige arkæologiske undersøgelser, der under hans auspicer fandt sted, i takt med at Historisk Samfund erhvervede flere grunde på klostertomten. Kampagnerne fortsattes igennem 28 år, men i 1941 havde man frilagt ruinerne på de otte matrikelnumre, det indtil da var lykkedes at erhverve. Landsbygaden og endnu en vej krydsede da stadig klostertomten. Vejene og to ejendomme imellem dem dækkede over klostrets midterste tredjedel.

Frilægningen af klostrets fundamenter og enkelte bevarede murskifter omfattede hermed hele Klosterkirken, klostrets øst-

fløj på nær et kort stykke i landsbygadens bredde, samt klostrets økonomigård, (det søndre bygningsanlæg), medens størsteparten af fratergården endnu var skjult. Opmåling af bygningerne var dog til en vis grad mulig, takket være stikprøver på de private grunde, hvis ejere omfattede undersøgelserne med stor interesse.

C.M. Smidt, der som Nationalmuseets middelalderarkæolog var stærkt bebyrdet med arbejde, fik med tiden i Øm Kloster en assistent, der i høj grad aflastede ham. Anders Andersen blev 1931 ansat som kustode og daglig leder af »Øm Kloster Ruin«, som institutionen benævntes på sin skiltning. Smidt oplærte Andersen til en habil arkæolog. Interessen for fortiden havde den tidligere vognmand med i bagagen, og han betroedes snart selvstændige, arkæologiske opgaver. Ned gennem trediverne udgravede han en mængde middelaldergrave, især på klostrets nordre kirkegård. Medens C.M. Smidt opmålte ruinerne til en plan over Øm Kloster, indmålte Anders Andersen de fundne grave på et kort over begravelsespladserne. Her var Andersen forud for sin tid, idet han let skematisk tegnede gravenes skeletter i den stilling de var gravlagt. Indtil da var fundne grave blot betegnet ved en streg på de arkæologiske kort.

Den forskningsaktivitet, der udfoldede sig omkring udgravningerne i Øm, blev udvidet, da én af initiativtagerne til Historisk Samfunds erhvervelse af grunde på klostertomten, dr.med. Kristen Isager, blev inddraget i arbejdet.

I 1916 fik han sin første »patient« fra klostret. Et skelet fra en fint muret grav

Den første opsynsmand ved Øm Kloster Ruin, træskomand Søren Jensen, og hustruen Maren. Efter begges død i 1931 erhvervede Historisk Samfund deres ejendom på kloster-tomten til yderligere udgravninger. Foto: Victor Baunsgaard.

i klosterkirken viste sig at være såret i skulder og arm, og sammen med Smidt vurderede Isager den døde til at være den i Klosterkrøniken omtalte abbed Jens (1246-49), der blev såret under et raid af hertug Abels tyske soldryttere. Kristen Isager undersøgte de henvend 900 udgravede skeletter og udgav i 1936 sine forskningsresultater i bogen »Skeletfundene ved Øm Kloster« og atter i en ajourført udgave på tysk i 1941. Isager og Smidt er blandt de få, som er blevet udnævnt til æresmedlemmer af Historisk Samfund.

Historisk Samfund erhvervede i 1941 de grunde, som dækkede klosterkirkens højkor, hvilket førte til fund af en bispegrav, der af C.M. Smidt tolkedes som biskop Svends af Århus (†1191), men som af Anders Andersen og en senere tids arkæologer vurderes som biskop Peder Elafsens af Århus (†1246). Efter årets grundkøb kunne man nu frilægge hele klosterkirkens ruin.

I den følgende tid blev ruinparkens nor-

dre del anlagt, men i udgravningsarbejdet opstod en pause på mere end tredive år.

Udgravningslederen, C.M. Smidt, der 75 år gammel stadig var aktiv, omkom i 1947 ved under en spadseretur at blive ramt af Nærumbanens tog. Forinden havde han i Historisk Samfunds Årbog udgivet en beskrivelse af og vejledning for Øm Kloster-anlægget, der siden, sammen med en kortere redegørelse for skeletfundene af Kristen Isager, som særtryk solgtes i Øm Kloster.

Den store ruinpark og de voksende besøgstal efter krigen lagde beslag på Anders Andersen, der nu var museets eneste ansatte, så der ikke blev tid og kræfter til yderligere arkæologiske undersøgelser. Men også Andersen havde i Historisk Samfunds Årbog (1938) redegjort for en større del af sine undersøgelser.

Fra Ruin til Museum

Antallet af løsfund i form af bygningsdetaljer og »oldsager«, som udgravedes

blandt ruinerne, blev med tiden så stort, at der blev behov for en bygning, hvor samlingerne kunne opbevares og udstilles. Arkitekt Smidt leverede tegningen til et hus, der i sin særlige » Smidtske stil« kunne glide harmonisk ind i det omgivende landsbymiljø, men samtidig tydeligt adskille sig fra dettes lave, stråtækte bygninger. Rejst i bindingsværk med længdemure af løsfundne munkesten fra udgravningerne, søkkel og gavle af kamp samt tegtag vidner museumsbygningen, kaldet »Klosterhuset« om C.M. Smidts mangeartede talent. Historisk Samfund skaffede midlerne, og Klosterhuset stod færdigt og åbnedes for publikum 6. juli 1924.

Historisk Samfunds nære kontakt med Nationalmuseet i forbindelse med arbejdet i Øm Kloster markeredes yderligere ved, at samlingen blev ordnet og katalogiseret af dr.phil. Poul Nørlund - den senere direktør for Nationalmuseet.

På klostertomten, der nu frembød et interessant, men noget rodet skue af tilgængelige udgravningsfelter og store jordbunker, gik man nu i gang med at indrette en egentlig ruinpark. Arealet blev indhegnet med hækplanter, kirkeruinen med popler, der, da de nåede den fulde højde gav en fin rumfornemmelse til de ellers så lave ruiner. Popleerne måtte siden fældes, da de aldersstegne og skrøbelige fik huller i rækken, hver gang det stormede. Ved anlæggelsen af ruinparken trådte endnu én af Historisk Samfunds pionerer, apoteker Jens Lind fra Østbirk i karakter. Lind var allerede en kendt botaniker, der forskede på så forskellige områder som

arktiske mini-svampe, plantepatologi og klosterplanter. Det var med dette sidste speciale han kom »Øm Kloster Ruin« til hjælp. Medens Smidt udformede ruinparken, anlagde Lind i 1926 en klosterhave, Danmarks første, egentlige museums- have, med en samling af klosterplanter fordelt i 63 bede på 80x80 cm. Bedene forsynedes med navneskilte af metal. I Historisk Samfunds Årbog 1931 publicerede Lind et katalog over havens planter med korte data om hver arts oprindelse og anvendelse. »Klosterhaven i Øm« udkom først som særtryk, siden i nyere udvidede udgaver, sidst i 1993.

Fleere af planterne fandtes på stedet som reliktpanter, seje overlevende fra kloster- tiden.

Selv efter at Jens Lind flyttede fra Østbirk til St. Matthias' Apotek i Viborg, fungerede han endnu i en årrække som museumsgartner for Klosterhaven i Øm.

Anders Andersen forestod med tiden det hele anlæg og modtog et efterhånden stigende antal besøgende, kun hjulpet af sin familie. Det blev lange arbejdsdage, uden pause imellem, dog med en vis kompensation, når museet lukkede for vinter- sæsonen. For Andersen blev arbejdet en livsform og han selv en institution, når han med sin smukke østjyske dialekt med lune og seriøsitet foretog omvisninger på klosterområdet.

Administrativt styrede Historisk Samfund sin ejendom gennem et tremands udvalg for Øm Kloster, udpeget af bestyrelsens midte, og med et fast møde i det sene efterår, hvor kassereren og Anders Andersen opgjorde årets aktiver og pas-

Opsynsmand Hans Kjær, her i Achton Friis' streg fra "De Jydere Land", vogtede det søndre ruinfelt og blev især kendt for sine drastisk formulerede omvisninger. Hans anekdoter fra de mange år er talrige, men må af pladshensyn udelades her.

siver, idet Andersen oppebar halvdelen af indtægterne ved entré og bogsalg.

Men i øvrigt var udvalgets arbejde i denne periode let, med Anders Andersen som leder var institutionen i de bedste hænder.

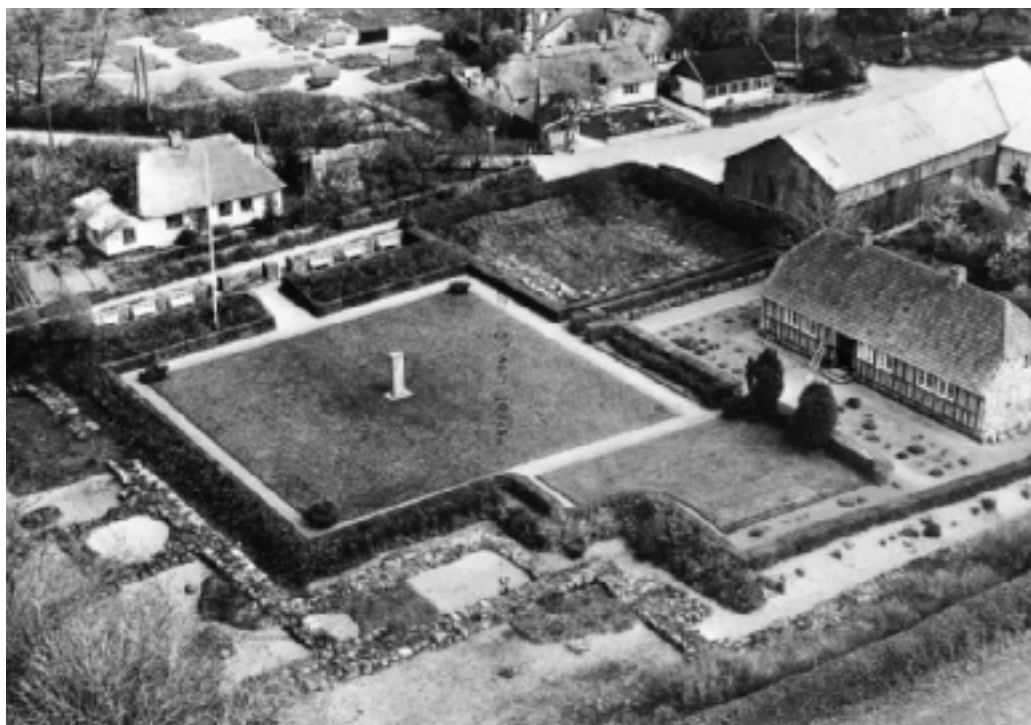
Med tiden blev der brug for mere husrum, og i 1931 byggedes det såkaldte »Kirkehus«, igen efter tegning af C.M. Smidt, og i samme stil som Klosterhuset, dog i begyndelsen med stråtag, siden skiftedes til tegl. Huset opførtes delvis af materia-

ler fra »Søren Jensens hus«. Søren Jensen, var den første opsynsmand på stedet, og Anders Andersen hans afløser. Men da såvel Søren Jensen som hans hustru Maren døde året efter hans fratræden kunne Historisk Samfund efter aftale overtage hans hus og grund på Klosterkirkens tomt for 2.000 kr. til arvingerne. Huset blev så nedrevet for at give plads til udgravningerne.

Det nyopførte »Kirkehus« anvendtes som billetkontor, læhus og museumsrum for den voksende samling af skeletfund fra udgravningerne. Huset har i tidens løb tjent mange formål og benyttes i dag til undervisning og orientering for besøgende grupper.

Dets museumsrum blev dog snart for lille, og i 1939 blev »Klosterhuset« udvidet til det dobbelte og gav plads for »Isagers samling« af sygdomsmærkede menneskeknoget. Året i forvejen havde en del af samlingen været præsenteret for » Den internationale Kongres for Antropologi og Ethologi«s 700 delegerede, forsamlet i København. Historisk Samfund og dets forskerhold i Øm var ved at gøre sig gældende, også på det internationale plan.

Ideen om at lade Historisk Samfund erhverve en parcel af Øm Klosters tomt beroede oprindeligt på ønsket om at rejse en mindesten for Klostret. I stedet kom ruinpark og museumsbygninger. Men i 1938 rejstes en mindesten for biskop Gunner af Viborg, skænket af fru Nathalie, digteren Thor Langes enke. Gunner var cistercienser, abbed i Øm Kloster 1216-22 og en ledende skikkelse i lovkommissionen, der forberedte Jyske Lov. Den høje

Øm kloster ca. 1950. To veje krydser klosterruinerne. Øverst kirkeruinen med de åbne gravmontrer, nederst søndre klostergård med museumsbygningen "Klosterhuset", klosterhaven og Gunnerstenen.

Foto i Øm Kloster Museum af Sylvest Jensen Luftfoto

granitstele, udført af kunstneren Johan Thomas Skovgaard, blev afsløret på festlig vis ved Historisk Samfunds sommermøde for en forsamling på 6-700 mennesker.

Trange tider og ny vækst

Krigen og besættelsen 9. april 1940 kom da som et voldsomt tilbageslag, også for Historisk Samfunds ellers så lovende foretagende i Øm Kloster.

Den opblomstrende bilturisme havde begunstiget besøgstillene, men nu ramte et forbud mod bilkørsel hårdt. Næsten ingen gæster fandt vej til det afsides sted ude mellem søerne. Selvom driftsudgifterne i

virkeligheden var beskedne, var man helt afhængig af entréindtægterne.

Historisk Samfunds formand Eiler Haugsted appellerede i årbogen til medlemmerne om, pr. jernbane og gåben eller på cykel, flittigt at besøge Øm Kloster, men trods Samfundets store medlemskare var der ikke meget forslag i idéen.

Anders Andersen skal have fået overladt et kasseindhold på 800 kr. med besked om at fortsætte arbejdet så længe pengene rakte. Alligevel blev han på sin post og holdt foretagendet ved magt. Hans og familiens leveomkostninger søgte han at dække ind ved - i lighed med de fleste Emborgere - at

fremstille sivsko af Mossøs kogleaksplanter. Biletkontoret i Kirkehuset tjente ham som værksted, så kunne han have opsyn med klostret samtidig.

Imedens arbejdede bestyrelsen på at organisere en ny udgravning på de senest erhvervede dele af Klosterkirkens tomt. Et hold arbejdsledige fra Skanderborg Kommune skulle foretage oprydning før og efter samt afgravning af overjord, og Anders Andersen blev antaget som arbejdsleder for holdet. Frilæggelsen af Kirkens kor førte, som allerede nævnt bl.a. til fund af en fornem bispegrav.

Efter krigen steg besøgstallet i Øm Kloster støt, og hverdagen gik sin jævne gang indtil Anders Andersen efter 28 år på posten, som 71 årig søgte sin afsked. Samtidig solgte han sit hus, der lå umiddelbart op til ruinområdet, til Historisk Samfund, til fremtidig anvendelse som tjenestebolig. Det blev aftalt, at Anders Andersen skulle fortsætte som tilsynsførende inspektør, altså reelt som øverste leder af Øm Kloster-anlægget i endnu tre år. Han flyttede til Gl. Rye, men kunne så jævnligt komme til Øm og stå til rådighed med råd og dåd for efterfølgeren. Tanken var indlysende rigtig, at man i en overgangsperiode kunne trække på Andersens viden og store erfaring, men det gik dog ganske anderledes. Den nyansatte kustode H.E. Bach havde en stor familie at sørge for og kunne ikke afsætte ubegrænset tid til arbejdet i Øm Kloster. Da Anders Andersen påpegede visse forsømmelser ved driften, ophørte samarbejdet mellem Bach og Andersen, der i praksis blev udelukket fra stedet.

Udgravning af bispegraven i 1941. Personerne på billedet er bibliotekar Ejler Haugsted, arkitekt C.M. Smidt, kustode Anders Andersen og biskop Peder Elafsen af Århus. Efter foto af V. Baunsgaard.

Bach tog meget venligt mod publikum og modtog herfor den nybagte købstad Skjerns gyldne nøgle. Men anlægget blev ikke holdt ved magt som før. H.E. Bach var en habil, men ufaglært skiltemaler og skal have ros for med sin skiltning for Øm Kloster at have indført navnet »Øm Kloster Museum« den eneste rigtige betegnelse for det vidtløftige anlæg. Men ellers gik sæsonen 1959 sin skæve gang, og i vinteren 1960 afskedigede Historisk Samfunds udvalg for Øm Kloster H.E. Bach med øjeblikkelig virkning. Denne

artikels forfatter blev fra 1. april 1960 ansat som museumsbetjent og daglig leder, stadig med Anders Andersen som tilsynsførende chef. Jeg anså mig som værende i lære hos Anders Andersen det første år, og samarbejdet fortsatte på lige fod det andet, som var Andersens sidste ansættelsesår.

Samarbejdet mellem Anders Andersen, mig og min hustru Edith Bavngaard, der fungerede som ulønnet museumsassistent, førte videre til et nært venskab indtil Anders Andersens død i januar 1963. Forinden var Anders Andersen for sit trofaste virke for Øm Kloster Museum udnævnt til ridder af Dannebrog. Efter Andersens død blev jeg udnævnt til museumsleder og sluttede efter 40 års ansættelse med titel af museumsleder/museumsinspektør.

De første mange år af denne periode var præget af et stigende besøgstal, der kulminerede i 1965 med 33.000 museumsgæster. Herefter svingede besøgstallet i en årrække over og under 25.000, men nogenlunde stabilt. En stor del af publikum var udlændige, og en ret enestående service for disse var en gratis, vejledende pjece på engelsk, tysk, fransk, hollandsk, polsk og russisk. Det voksende antal privatbiler og de billige benzinpriser samt en ægte historisk interesse begunstigede besøget i Øm Kloster. Men »markedet« af seværdigheder blev i nogen grad mættet, og mod slutningen af århundredet lå det årlige besøgstal omkring 15.-12.000. De talrige orienteringer for besøgende grupper udvidedes med mange foredrag »ud af huset« for foreninger, menighedsråd og på højskoler.

Nye erhvervelser

Klosterruinerne var endnu langt fra udgravede, men Historisk Samfund havde aldrig sluppet mulighederne af syne. Den største hindring for en videreførelse af udgravningerne, var de to veje, der krydsede klostertomten. Historisk Samfund havde oftest kunnet erhverve jordlodder fra dødsboer, og ved afventen var muligheden stadig til stede. Emborgerne var positivt indstillet overfor museet, interesserede og hjælpsomme naboer, der flere gange stillede i udsigt, at deres arvinger ved dødsfald og frasalg skulle engagere sig med Historisk Samfund. Ved den forrige kommunalreform opfyldte den nye Ry storkommune et løfte fra den hidtidige Gl. Rye sognekommune om at flytte vejene bort fra klostertomten.

I 1963 var museets nabo fisker Laurs Peter Sørensen død, og familien solgte hus og grund, der lå mellem vejene på kloster-tomten, til Historisk Samfund.

Den sidste parcel mellem vejene, som dækkede over vigtige ruinafsnit, var faldet i hænderne på en spekulant, som kommercielt groft udnyttede placeringen umiddelbart ved museets indgang, bl.a. med ulovlig placering af en pølsevogn af mystisk oprindelse. En fredningssag blev vundet til museets fordel, og da det blev muligt at flytte museets indgang fra sydsiden af kirkeruinen til nordsiden, forsvandt muligheden for den kommercielle udnyttelse af parcellens beliggenhed, og denne blev nu erhvervet for fonds- og statsmidler. Ejendommen tilskødedes kulturministeriet, der overlod brugsretten til Historisk Samfund. Bygningerne

blev nedrevet i kommunalt regi.

En kontakt, der under denne sag var etableret med Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning blev opretholdt og udviklede sig til et nært samarbejde til største gavn for museets udvikling. Da Emborg Købmandshandel, beliggende umiddelbart øst for kirkeruinen i 1970 blev til salg, måtte Historisk Samfund mod kaution fra samtlige bestyrelsesmedlemmer reagere hurtigt og købe ejendommen, som så ad den langsommere kommandovej solgtes videre til kulturministeriet. Ministeriet stillede den herefter til rådighed for museet. Samtidig lod Fortidsmindeforvaltningen huset renovere og indrette til museets brug.

Det var ved denne lejlighed museets indgangsparti blev flyttet. Huset indrettedes med billetkontor, arbejdsrum, depot, toiletter og udstillingshal, der fremtidig kom til at huse en lang række særudstillinger. Arkitekt Johs. Hertz stod for den stilsikre ombygning, ligesom han sammen med landskabsarkitekt J. P. Junggren-Have forestod nyindretning af ruinparken efter fornyede udgravninger.

Cistercienserne

Markeringen af Øm Klosters 800 år siden grundlæggelse blev på en måde kulminationen på den nære forbindelse museet i min ansættelsestid etablerede med Cistercienserordenen, den orden Øm Kloster havde tilhørt. I 1962 foretog min hustru og jeg en studierejse til det belgiske cistercienserkloster Val-Dieu, og i 1965 gæstede ordenens generalabbed dr. Sighard Kleiner m.fl. ordensfolk Øm Kloster. Besøget

var vellykket, og vi blev samme år udnævnt til familiars af ordenen, hvilket kort fortalt indebærer rettigheder uden forpligtelser, for venner af Cistercienserordenen. Hermed var det også muligt at formå generalabbeden til at komme til jubilæumsfestlighederne og lede celebrieringen af en messe og mindegudstjeneste i klosterkirkens ruiner. Senere aflagde vi genbesøg hos generalabbeden i Casa Generalizia Cisterciense, ordenens hovedkvarter i Rom, og vi gæstede sammen med generalabbeden cistercienserklostre i byens omegn.

I øvrigt gennemførte museets personale gennem en årrække mange studierejser til klostre og klostersteder rundt om i Europa. Også med de to danske cistercienserklostre af hver sin observans - på Djursland og Bornholm - holdtes en hyppig kontakt. Forbindelsen til cistercienserne var meget lærerig til forståelse af klosterbevægelsens spiritualitet, et område, klosterforskningen i Danmark hidtil havde ofret meget lidt opmærksomhed.

Nye Udgravninger

Med erhvervelsen af nye parceller og fjernelsen af vejene på klostertomten kom denne til at have tre ejere, idet Historisk Samfund ejede hovedparten, Ry Kommune de gamle vejarealer og Staten tre, senere fire, mindre ejendomme. Med dette samlet bag ét hegn var der fri bane for nye udgravninger. Historisk Samfunds formand Finn H. Lauridsen kontaktede professor dr. phil. Olaf Olsen, den senere rigsantikvar, på dette tidspunkt leder af Århus Universitets afdeling for mid-

Fra Øm Klosters 800-års jubilæum i 1972. Mindemessen celebreredes af generalabbed dr. Sigvard Kleiner med trappistprior Frans van Haaren på sin venstre og præmonstratenserpater le Maire på sin højre side. Feltaltret i kirkeruinen er prydet med Cistersienserordenens våben. Foto: E. Jacobsen.

delalderarkæologi. Olaf Olsen viste stor interesse for de opnåede muligheder og påtog sig den arkæologiske organisering af arbejdet.

Dette fik støtte fra fondsmidler, amt og kommune. Museet gjorde det uopslidelige kirkehus klart som hovedkvarter og registreringskontor for arkæologerne. Arbejdet begyndte i 1975 og strakte sig over fire somre. Herved frilagdes den midterste, manglende tredjedel af klosteranlægget, fratergården med en del omliggende bygninger. Der registreredes ca. 20.000 enkeltfund fordelt på 8.500 numre, der udgravedes over 30 grave og nogle brønde, og en omfattende opmåling af klostret fandt sted. Som noget nyt udgav man løbende under udgravningen et rapportblad, der meddelte om udgravningens forløb og foreløbige resultater.

Olaf Olsen var udgravningsleder på det stort anlagte projekt, Ole Schiørring souschef, Søren Godtfred Pedersen

opmålingsleder og Rikke Agnethe Olsen ledede registraturen, der fungerede så effektivt at man ofte var på forkant med udgravningerne - noget, der sjældent har været tilfældet ved arkæologiske arbejder. Omkring 25 personer, flest studerende, deltog hver sommer i udgravningerne. Efter arbejdets slutning i 1978 påtog Rigsantikvarens Fortidsmindeforvaltning sig at retablere graveområdet som en del af ruinparken.

I 1979 overgik statens parceller med kontorhuset fra kulturministeriet til Skov- og Naturstyrelsen v. Silkeborg Statsskovdistrikt.

Endnu et dødsbo havde hus og en meget lille grund til salg på klostertomten. Med anbefaling fra rigsantikvar Olaf Olsen erhvervede miljøministeriet i 1985 »Johan Fiskers Hus« med nedrivning for øje og lagde parcellen til museumsområdet. Året efter lod Øm Kloster Museum foretage en rekognosceringsudgravning

på stedet. I Skanderborg Museums grave-regi, med museumsdirektør Ole Schiørring, Horsens Museum, og arkitekt Søren Godtfred Pedersen som udgravningsledere og stud. mag. Jens Ingvordsen som feltarkæolog kom man på sporet af en kanal og en større bygning, der må tolkes som klosterhospitalet, og som senere er udgravet og atter tildækket.

Arbejdskraft, bevaring og forskning

Øm Kloster Museum har bestandigt måttet fungere under ret sparsomme ressourcer, men har også i årenes løb modtaget mange forskellige fondsmidler og praktisk hjælp. Den praktiske hjælp har især været fra kommunalt hold. Det har typisk været til terrænregulering og nedbrydning af bygninger på nye udgravningsfelter. Og ikke mindst Ry Kommunes beskæftigelsesinstitution »Boelet« har bidraget ved opsætning af plankeværker, borde og bænke samt ved udstationering af personale, der også er sket under forskellige andre ordninger.

Blandt de mange, på forskellige måder ansatte, skal blot nævnes museumsgartner og pedel Jytte Jensen, der i sæsonerne 1986-94 på forbilledlig vis vedligeholdt museumsanlægget, indtil hun af helbredsmæssige grunde måtte opgive sin stilling.

Museets bevaringsforhold blev med tiden ordnet gennem et særligt arrangement med Nationalmuseets Laboratorium for Jordfund. Da jeg oprindelig er konservatoruddannet, ansøgte jeg laboratoriet om en personlig efteruddannelse. Arbejdet, der fra en begyndelse var med labora-

toriets forefaldende opgaver, overgik til udelukkende at omfatte vedligeholdelse af Øm Kloster Museums samlinger, samt konservering af museets egne nyfund. I stedet for i Øm at oprette et værksted arbejdede museumslederen i vintersæsonen gennem mere end 35 år en uges tid med »egne sager« på Nationalmuseets bevaringsafdeling. Samtidig vedligeholdtes en nyttig forbindelse til andre af Nationalmuseets afdelinger. Jeg indgik i en yderligere efteruddannelse ved i 1993-94 at gennemgå tre semestre i kirkehistorie ved Århus Universitet.

Museer hører pr. definition til blandt forskningsinstitutionerne, og i Øm Kloster Museum har der foruden arkæologi og antropologi/patologi (skeletterne) »i Historisk Samfunds tid« været forsket og lavet undersøgelser inden for områderne klosterhistorie og middelalderhistorie - med tilhørende historieskrivning - endvidere inden for etnobotanik, historisk topografi og dyrelivet i og omkring det middelalderlige Øm Kloster. Sådanne arbejder er selvsagt holdt inden for de muligheder og ressourcer, museet har haft til rådighed, men det har på disse områder fået god hjælp fra bl.a. centrale museer som Geologisk Museum, Zoologisk Museum og Nationalmuseet. Århus Amts Museumsråd, hvoraf Øm Kloster Museum har været medlem fra første begyndelse, har støttet diverse projekter (samt udstillinger).

Nybrud

Problemet med Øm Kloster Museums beherskede ressourcer er gang på gang

Under sit besøg ved Øm i 1988 fik pave Johannes Poul II af museumsleder Holger Garner overrakt et eksemplar på dansk og latin af Øm Klosters Krønike. Bogen var fornemt indbundet hos munkene i Myrendal Kloster på Bornholm. Foto af Osservatore Romano hos forfatteren.

blevet løst gennem opfindsomhed, ekstraarbejde, fondsmidler, hjælpende hænder og -institutioner, og for museet var årene under Historisk Samfunds ejerskab alt i alt en lykkelig tid.

Men i løbet af 1980'erne erkendtes det, at det næppe ville være muligt at give museet en fremtid som foreningsejet institution. Ry Kommune var i de senere år kommet ind i billedet med nogle mindre tilskud og hjælp med bemanning. Med

museumsassistent Edith Bavngaards død i 1986 stod museet med et alvorligt personaleproblem.

Bestyrelsen tog kontakt med kommunen om mulighederne for støtte til museet som eventuel selvejende institution. Og advokat Ole Kofoed Nielsen, der selv var medlem af Historisk Samfunds bestyrelse konsulteredes vedr. de juridiske forhold.

Den 1. januar 1988 fik Øm Kloster Museum så sin nye status som selvejende

institution. Historisk Samfund blev støt-
teforening for museet og udpegede de tre
af den femmands bestyrelse. Ry Kommu-
ne udpegede de sidste to. Historisk Sam-
funds mangeårige formand, overarkivar
Finn H. Lauridsen fortsatte som formand
for museet. Moderniseringen af museets
administrative forhold var dog ikke nogen
endelig løsning på museets problemer. Og
nye opstod. Nogle kommunalpolitikere
syntes, ved en (ikke just tårnhøj) forøgelse
af det kommunale tilskud til museet, at
overhøre budskabet fra tre efter hinan-
den følgende kulturministre om at over-
holde armslængdeprincippet mellem de
bevillende og kulturinstitutionerne. Det
uventede pres, der herved på forskellig
måde opstod på Øm Kloster Museum,
fik Historisk Samfund til at overveje sin
stilling i museumsbestyrelsen.

I erkendelse af de nye forventninger til
museumsdriften besluttede man sig til at
overlade ansvaret til de nye kræfter, og
Historisk Samfund trak sig fra nytår 1993
helt ud af museumsbestyrelsen. Efter 77
års ejerskab og efter helt eller delvis at have
haft styrelsen af Øm Kloster-anlægget i
81 år var den eneste forbindelse, at Århus
Stifts Årbog stadig står til rådighed som
forum for historiske arbejder med relation
til Øm Kloster.

Den nydannede forening »Øm Klo-
ster Museumsforening« afløste herefter
Historisk Samfund som museets støtte-
forening.

Hermed var en æra forbi.

Den største indsats blev gjort i Ejler
Haugsteds og Finn H. Lauridsens lange
formandsperioder. Og som initiativtager,

opretter og opretholder af en institution,
der videnskabeligt og formidlingsmæs-
sigt har gjort sig gældende, kan Histo-
risk Samfund for Århus Stift se tilbage
på velgjort gerning med den allerbedste
samvittighed.

Kilder

Som kilder til denne gennemgang af Historisk Samfunds
og Øm Klosters fælles historie og parløb gennem mere
end fire snese år er først og fremmest benyttet den lange
række af Århus Stifts Årbøger, materiale fra Øm Kloster
Museums arkiv, hvorfor museet bringes min tak, egne dag-
bøger og eget erindringsstof samt personlige meddelelser
fra afdøde inspektør Anders Andersen.

Om Nationalmuseets udgravninger i 1896 er berettet i
årbogen for 1997: »Øm Kloster- de første udgravninger«.
Anders Andersens: »Udgravningen af Øm Klosters nordre
Kirkegaard« findes i årbogen fra 1938.

Det nævnte rapportblad, udgivet løbende af arkæologhol-
det 1975-1978 bar den enkle titel: »Øm Kloster Projektet«
+ dato.

Øm Kloster, Cara insula

Cistercienserabbedi:

*Efter flere flytninger grundlagt 1172 mel-
lem Mossø og Gudensø. Klosterkirken ind-
viet 1257.*

*Opgangstider fra grundlæggelsen til midten
af 1200-tallet og atter i 1400-årene. Klo-
steranlægget færdigbygget omkring 1490.*

*Tilhører en streng international orden.
Herrekloster med skønnet 15.000 tdr.
land, fordelt på 250 ejendomme. Stort
bibliotek.*

*Overlever reformationen 1536, men må
ikke længere optage nye munke. Nedlagt
1560. Residens for Frederik II, men efter
kongelig ordre 1561 nedrevet. Materia-
lerne anvendt til byggeri på Skanderborg
Slot.*

100 år med Århus Stifts Årbøger

Af Trine Malling Lungskov

Da de Historiske Samfund for over hundrede år siden begyndte at dukke frem over hele landet var udgivelsen af en årbog et centralt element. Sammen med foredrag og eventuelt andre historiske udgivelser skulle årbøgerne bidrage til den opvækkelse af den historiske sans blandt den jævne befolkning, som var de fleste af samfundenes formål.

Årbogen og dens redaktører

Århus Stifts Årbøger – eller ”Aarbøger udgivne af Historisk samfund for Aarhus Stift”, som der i mange år stod på forsiden, selv om der tilsyneladende aldrig refereres til dette navn – begyndte at udkomme i 1908, året efter Historisk Samfunds stiftelse. Siden da er der udkommet 89 bind af årbogen indtil 2006, idet årbogen ikke er kommet alle år, eller man har slået flere år sammen i en årbog. Der er altså nok tale om et jubilæum for Historisk Samfund i 2007, men årbogen har endnu nogle år, før den runder de 100 årgange.

Det er en utrolig stor mængde historie, som det er lykkedes Samfundet at udsende over de 100 år. Hvis man fraregner sagregistre, meddelelser, årsberetninger, regnskaber og andre foreningsinterne indlæg har der gennem årene været bragt ca. 700 artikler fordelt over knapt 14.000 sider. Det giver et gennemsnit pr årbog

på godt og vel 150 sider fordelt på knap 8 artikler. Dertil kommer så beretninger mm.¹ Tallene dækker dog over store forskelle. Enkelte år kom årbogen slet ikke, nogle ganske få gange har den været under 100 sider og en enkelt gang over 300 sider. Størst var årbogen i 1950'erne, hvor den som hovedregel var over 200 sider. Formanden kunne derfor i sin beretning til generalforsamlingen prale med, at ”Årbogen for 1954 er større end nogen tidligere årbog og sikkert den største i sin art i landet” (1954, side 256). Den var på 278 sider. To år senere var den vokset yderligere til 333 sider, men herefter stoppede væksten også.

Århus Stifts Årbøger er karakteriseret ved en utrolig stor stabilitet i årbøgernes redaktion. Således kan der reelt kun tales om 4 redaktionsgrupper i løbet af denne 100-årige periode. Samfundets senere mangeårige formand, bibliotekar Ejler Haugsted dannede sammen med biblioteksassistent Chr. Heilskov og forstander for Den Jydske Handelshøjskole, I. Henningsen, det første redaktionsudvalg fra 1908. I 1916 blev Heilskov skiftet ud med en anden bibliotekar Dr.Phil V. J. von Holstein Rathlou, og denne gruppe redigerede årbogen uafbrudt indtil 1942, hvor Henningsen på grund af alder valgte

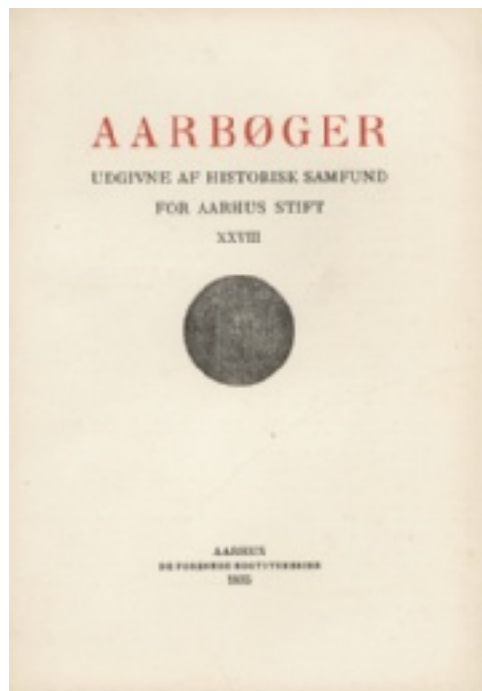
at stoppe. Gruppen redigerede således årbogen i en periode på ca. 35 år. I 1944 indtræder den anden redaktørgruppe, der foruden Haugsted (formand for redaktionen til 1945 og medlem til 1952) bestod af aktuar A. Blichfeldt-Petersen; professor C. O. Bøggild-Andersen, den senere formand lektor Jens Clausen samt lektor Sven Lauge Jørgensen. Perioden dækker over den mest omskiftelige redaktion i årbogens historie, og på redaktørposterne indgår også i perioder sagfører Johannes Nielsen, lektor Sven Gabrielsen og arkivar Finn H. Lauridsen. Denne gruppe i forskellige konstellationer med Clausen og Bøggild-Andersen som gennemgående figurer redigerede årbogen til 1957, hvorefter de to trådte ud af bestyrelsen. I 1958 var årbogen til medlemmerne erstattet med publikationen *Århus-Promenade 1909-1959* udgivet af Byhistorisk Udvalg, og fra 1959 opstår så den tredje redaktionsgruppe, som også har en meget lang og stabil redaktionsperiode. Det drejer sig om arkivarerne Finn H. Lauridsen og Peder Jensen samt museumsinspektør Gunner Rasmussen, der redigerede årbogen 1959-1991 – dog med den undtagelse, at arkivar Ib Gejl i 1975 erstattede Peter Jensen, der var afgået ved døden. Igen ses en redaktionsperiode på over 30 år. Siden 1991 er årbogen blevet redigeret af arkivar ved Erhvervsarkivet, Erik Korr Johansen, i begyndelsen sammen med Gejl, men i en årrække alene.

Årbøgernes redaktion har således været domineret af mænd, der arbejder professionelt med historie eller beslægtede discipliner – først og fremmest bibliotekarer,

arkivarer, lektorer, museumsinspektører og en enkelt universitetsprofessor i historie. Statsbiblioteket og andre kulturinstitutioner i Århus bidrog med størstedelen af redaktionsmedlemmerne.

Perioden 1908-1943

Det første historiske samfund, der blev dannet, var Historisk Samfund for Ribe Amt i 1902, og det blev normdannende for de øvrige samfund, der opstod i årene efter. I samfundets love hed det, at det skulle arbejde for at opvække den historiske sans ved at give oplysninger ”om Folks Liv og Færd i tidligere Tider her i Amtet og at beskrive og vække Forstaaelse for de

Årbogens forside, som den så ud fra 1908 til 1957. Seglet, biskop Jens Iversen Langes, kom dog først med fra 1930.

Minder fra ældre og nyere Tid, som denne Landsdel rummer". Dette skulle bl.a. ske ved at udgive en årbog, "hvori der fremdrages og fortælles om Emner af nævnte Art paa en jævn og let læselig Maade".² Denne sidste del af formuleringen kom ikke med i lovene for Historisk Samfund for Århus Stift, og som læser har man på fornemmelsen, at det ikke var en hensigt, der lå denne første redaktionsgruppe meget på sinde. De har tilsyneladende villet skabe en årbog, der levede op til nogle faglige kriterier snarere end til et krav om folkelighed. I sin nekrolog over Haugsted føler Vagn Dybdahl sig da også nødsaget til at fremhæve, at Haugsted, som var historiker af uddannelse, faktisk havde en stærk tro på folkeoplysningens sag. "Det er så meget mere påkrævet at fremhæve disse karaktertræk hos Haugsted, som hans overbevisning om nødvendigheden af faglig indsigt og uddannelse hos den historiske forfatter og navnlig den form, han gav sin vejledning af den uskoledede og derfor ofte ømskindede skribent, jævnligt kunne støde denne".³ Man skulle tilsyneladende være villig til at tage imod hård kritik, hvis man fremlagde et arbejde for redaktøren,⁴ men det lykkedes da stadigvæk en del ikke-fagfolk at slippe igennem til bogens spalter. Man kan dog sagtens forestille sig, at den videnskabeligt uskoledede læser har givet op undervejs, når sprogforskeren Ludvig F. A. Wimmer minutiøst opregner lydforskellene på såkaldte stungne og ikke-stungne runer (Årbogen 1908), eller når Overretssagfører C.J.T. Thomsen bruger ca. 25 sider af de fleste årbøger i 1930'erne på

at fremlægge sit "Realregister til Aarhus Bys Skøde- og Panteprotokoller 1683-93" (Årbogen 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1940). Registeret indeholder ingen fortælling, men består udelukkende af opremsning af navne og numre. Det har naturligvis været tænkt som et hjælperedskab for dem, der vil forske i feltet, men som historisk læsning har det næppe været særligt velegnet til at opvække den historiske sans. På generalforsamlingen i 1943 kommer der da også en reaktion fra et medlem: "Lærer Kjeld Hansen [udtalte] bl.a., at han ikke fandt Aarbogen underholdende nok, og ønskede, at den skulde være mere populær, end der er, og optage mere Stof af almen Interesse." (1944:146) Haugsted afviste dette.

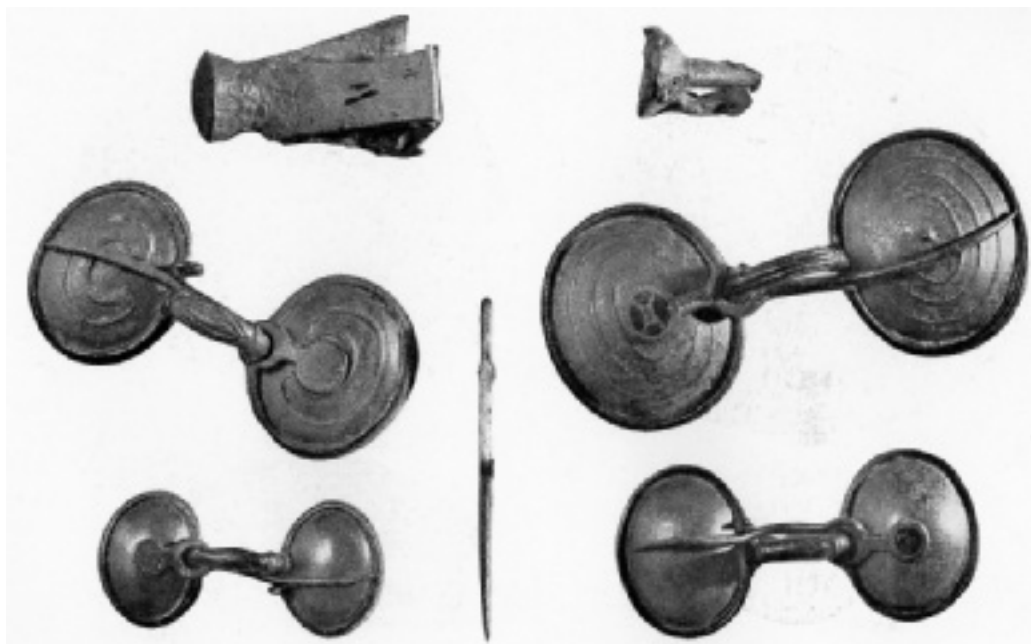
Med til billedet af historieformidlingen hører, at erindringerne for denne periode er forholdsvis få, og ofte inddrages de ikke på grund af den personlige historie, men fordi de kan belyse en historisk problemstilling, f.eks. treårskrigen (1912: 134-145; 1913: 177-83) eller pramfarten på Gudenåen (1926: 116-123). Men der findes også erindringer, der beskriver livet på landet i tidligere tider med detaljerede beskrivelser af arbejdet, sæder og skikke, mad og drikke o.s.v., så det nærmest får karakter af folkemindesamlinger.⁵ Der kan man læse noget om de særlige karaktertræk, der findes ved folk i Hads Herred: "Mine Landsmænd var i Besiddelse af megen sund Sans, Livsglæde og Livlighed, og de havde en rig Fantasi [...] Lune, Tørhed laa ikke særligt for dem; Ironi og Humor derimod noget bedre. Saa var de ligevægtige i deres Sind, og den Egenskab kom

dem til gode paa mange Maader, blandt andet ogsaa derved, at den lagde en Dæmper paa deres Hang til Nydelse af stærke Drikke, for man kan jo ikke nægte, at de gode Folk var lidt slemme efter Drammen". (1939: 48f). Derudover var de videbegærlige og havde let ved at fatte. De var sædelige. "Uægte Fødsler var der ingen af, og Skilsmisser hørte man ikke noget om" (1939: 50). De var desuden beskedne, der var ingen "Lurendrejerstreger" med dem, de var ærlige, men hverken snedige eller snu. De var hjælpsomme, gode og godgørende, og de elskede deres frihed. Men det allermest karakteristiske ved dem var deres sunde sans. (1939: 51ff). Dette er et af de klareste udtryk for identifikation med det lokale sted, der kan spores i årbøgerne. Folk fra Hads Herred har deres helt egen folkekarakter, der adskiller sig fra de omgivende samfunds.

I øvrigt kan der fremhæves to forhold, der karakteriserer årbogen i den første periode. Den ene er arkæologien, som står helt exceptionelt stærkt i *Århus Stifts Årbøger*. Det skyldes naturligvis udgravningerne af Øm Kloster, men derudover synes især Haugsted at have en særlig interesse for udgravninger, som han skrev artikler og bøger om. Arkæologiske udgravninger udgør således et af de største enkeltområder i de tidlige årbøger.

Det andet træk, der skal fremhæves, er to meget lange afhandlinger om hhv. "Linå Sogn i Gamle dage" af Edv. Egeberg, der strakte sig over omkring 300 sider fordelt på 11 årbøger mellem 1914 og 1930: og "Hjelmslev Herred. Historisk-Topografisk skildret" af Chr. Heilskov,

der fyldte ca. 350 sider fordelt på 10 årbøger mellem 1920-1937. Begge artikler tilhører som genre den historisk-topografiske (dvs. stedsbeskrivende) historietradition. Det er en form for historieskrivning, der som regel ikke er problemstyret, men sigter efter at beskrive det udvalgte sted i den størst mulige detalje ud fra de tilgængelige kilder ofte organiseret efter nogle bestemte emnegrupper. Genren er ikke specielt udbredt i dansk lokalhistorie, i hvert fald ikke som selvstændige udgivelser, men i Norge er sognebeskrivelser og såkaldte gårds- og slægtshistorier meget udbredt⁶. I *Århus Stifts Årbog* ser genren ud til at trives i bedste velgående. Egeberg skriver i sin indledning: "Jeg er ikke Historiker af Fag, og det er første gang, jeg har vovet mig ud paa den slags litterært Arbejde. Derfor er den heller ikke udtømmende. Jeg har sikkert ikke været ved alle Kilder, hvoraf der kan øses. Naar jeg alligevel vover mig til at skrive om dette Emne, da er det fordi jeg har gammel Kærlighed til det. Sognet er nemlig mit Fødesogn, det Sted, "hvor jeg har Rod, hvorfra min Verden gaar"" (1914: 116). Egeberg definerer 'gamle dage' til at være 1600-1900 og lægger ud med at beskrive skoven, veje, stednavne og ejendomsforhold. Derefter byerne, gårde og huses udseende, besætning og redskaber, indfæstning og aftægt, drift og priser, hoveri og retsvæsen. Derefter kommer der lange beskrivelser af præstene, kirkerne og skoleholderne. Dette er ofte de gængse emner i en lidt traditionel lokalhistorie. Heilskov, der beskæftiger sig med et helt herred, opdeler sin undersøgelse sognevis for så at beskrive de

De mange arkæologiske artikler med fotos af fundne genstande. Her bøjlenåle, syl og støbeknold fra et bronzealderfund ved Nymølle nær Lisbjerg. Efter foto i Årbogen fra 1935.

enkelte gårde og huse og deres ejendomsforhold i de enkelte landsbyer

Der findes i årbøgerne også mange eksempler på social- og kulturhistoriske afhandlinger og spændende velformidlet historieskrivning i denne periode. Der er f.eks. en del artikler om foreningslivet, om bekæmpelse af sandflugt, om haverens kulturhistorie, om sagn og overtro. Desuden skal kirke- og præstehistorien nævnes, der som i alle årbøger fylder en del, også i *Århus Stifts Årbøger*

Perioden ca. 1944-1957

I 1950'erne voksede årbogen som nævnt til over 200 sider, og også antallet af artikler øgedes betragtelig, fra 8-10 i gennemsnit i 1940'erne til 12-13 i 1950'ernes

første halvdel. Mængden af illustrationer voksede ligeledes. Ambitionen var tilsyneladende, at årbogen skulle betragtes som et historisk værk, man kunne have stående og slå op i. I hvert fald bliver den fra 1953 udstyret med sags-, person- og stedsregister "således som et historisk værk bør være" (1954, side 252).

I først omgang ser det ikke ud til, at den nye redaktion får så stor betydning for artiklernes indhold. De arkæologiske udgravninger og kirke- og præstehistorien fylder stadig utroligt meget. En række forfattere tilknyttet samfundet med Chr. Heilskov i spidsen var i gang med en længere serie om stiftets møller, som fortsatte ind i den nye redaktionsperiode. Et nyt træk synes at være en stor vægt på personal-

historien, særligt om kendte mennesker. Der er således artikler om H. C. Andersen i Østjylland (1955), St. St. Blicher (1947), Biskop Brammer og Grundtvigianerne (1955), fhv. statsminister Joachim Otto Schack-Rathlou (1949) og mange andre mere eller mindre kendte personer. Antallet af erindringer er nogenlunde uændret. Der synes at være en tendens til, at flere ikke faguddannede historikere, der skriver i årbøgerne. I 1956 er der således opført to forfattere, en lærer, en gårdejer, en postkontrollør, to kvinder uden titel, to bibliotekarer og to forstandere.⁷ Hvis denne tendens er rigtig, ligger samfundet på linje med de øvrige samfund, der i deres 50 års jubilæumsberetninger, der jo kommer i denne periode, ligger stor vægt på det pædagogiske aspekt i, at folk selv skal arbejde med historien.⁸

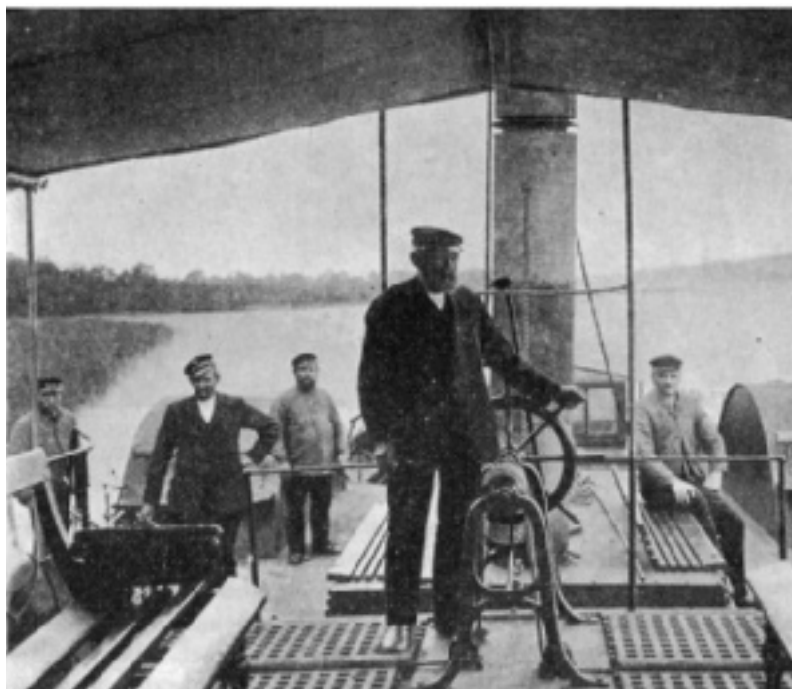
Perioden 1959-1991

Med det nye redaktionsudvalg, der overtager årbogen fra 1959, skifter årbogen også udseende. Indtil da er den kommet med et meget enkelt hvidt omslag forsynet med titlen "Årbøger udgivne af Historisk Samfund for Århus Stift" og et segl. I 1950 valgt man et nyt segl, men eller har layoutet været helt uændret gennem de første 50 år. Årbogen kommer nu med stivere omslag i farver, der skifter fra år til år, og med et billede, der relaterer sig til artiklerne i årbogen, på forsiden. Man tager nu også konsekvensen og anfører titlen som *Århus Stifts Årbøger* også på forsiden. Allerede i 1972-73 ændres udseendet igen og får stort set den form, det har i dag. Teksten bliver nu tospaltet, hvorfor årbogen også

bliver mere kvadratisk, og den karakteristiske forside med øverste halvdel i farve og billede nederst bliver indført.

De første år forsøger redaktionen at leve op til de store årbøger i 1950'erne med over 200 sider, men efterhånden stabiliserer årbogens størrelse sig på omkring 120-130 sider. I 1970'erne og 1980'erne udkommer årbogen noget uregelmæssigt, så én årbog ofte dækker to år og enkelt gang (1976-1979) tre år.

Om indholdet var der en ret klar tendens til, at de mange arkæologiske artikler stort set er forsvundet. Til gengæld er der flere artikler, der behandler landboforholdene Kirkestoffet er der stadig, men det virker ikke længere så markant. Generelt synes tendensen at være en nedgang i de meget kildestyrede artikler. Samtidig synes der at være flere artikler med kulturhistorisk indhold – fx borgmester Bernhardt Jensens artikel om Riis Skov som yndet udflugtsmål for århusianerne i 1800-tallet med beværtning og musik ved Pavillon (1955), eller to artikler om Århus' biografer i hhv. 1976-79 og 1985. De sidstnævnte er dermed også udtryk også, at det 20. århundredes historie nu er ved at indtræde i årbøgerne. I 1961 kommer den længste artikel, samfundet har udsendt samlet i ét bind, nemlig Tage Kaarsteds afhandling "Båd fart på Silkeborgsøerne gennem 100 år" på omkring 150 sider. Afhandlingen er blevet i et samarbejde mellem A/S Hjejlen og Historisk Samfund i anledning af hjuldamperens 100 års jubilæum. Både selskabet og Historisk Samfund har udsendt artiklen som en særskilt bog. Hjejlen blev

Illustrationen fra båd-fartsartiklen viser Hjej-lens besætning i 1894. Efter foto i Årbogen for 1961.

ved sin indvielse i 1861 opkaldt efter en af hedens typiske fugle, som stort set forsvandt med hedens opdyrkning (side 35) Afhandlingen behandler bl.a. 'Kongen på Silkeborg', fabrikant Michael Drewsens rolle i oprettelsen af et dampskibsselskab til sejlads på søerne. Derudover inddrages f.eks. krigenes betydning for sejladsen og spørgsmålet om turismens udvikling, der endnu var i sin vorden, da Hjejlen begyndte sin sejlads, hvilket synes at passe godt ind i de temaer, årbogen ellers beskæftiger sig med.

Årbogen efter 1992:

Det tyvende århundredes dominans

Efter 1991 bliver udgivelsen af årbogen atter mere stabil, så der kommer en ny udgave hvert år undtagen i 1995. Stør-

relsemæssigt ligger årbøgerne generelt i perioden på omkring 120-130 sider. Som faste punkter bringes der fra 1997 enten en oversigt over arkæologiske udgravninger i Østjylland eller en oversigt over udvalgt litteratur om området. Disse oversigter afløser beretningen fra Øm Kloster, da denne er blevet udskilt fra Samfundet som selvejende institution.

Endnu i begyndelsen af 1990'erne rummede årbogen flest artikler fra perioden mellem ca. 1600 og midten af 1900-tallet, men i slutningen af 1990'erne vinder det 20. århundredes historie for alvor frem i årbøgerne og bliver sammen med 1800-tallet nærmest altdominerende. Også perioden efter 1945 optræder nu i udbredt grad.

Besættelsestiden 1940-45 bliver et

centralt emne. Ifølge registeret for årbøgerne 1908-1984 behandles besættelsen før 1984 kun i 3 erindringsartikler, ikke i afhandlinger. I 1985 bringes en lille artikel om det særlige ”Århusarmbind”, der i besættelsens sidste tid blev fremstillet til modstandsfolkene i Århus (1985: 7-13), og i 1995-96 findes en artikel om dramatiske begivenheder på Aarhus Universitet under besættelsen, som bl.a. behandler optøjer på grund af en forelæser, der var medlem af DNSAP, arrestationerne af professorerne den 29. august 1943 og bombningerne af bygningerne.⁹ Fra 1999 stiger frekvensen af artikler om besættelsen, som behandles fra mange vinkler: Frihedskæmperen fra Framlev, der døde for egen hånd for at undgå at blive taget til fange af Gestapo (2001: 74-80), de tyske planer om befæstning af Hjelm (2004: 33-42), barnet hvis skolegang i Århus blev voldsomt forstyrret, fordi tyskerne overtog klasselokalerne (2005: 65-92). Dele af behandlingen af besættelsestiden er forholdsvist nationalistisk med fokus på modstandskampen, men det er ikke et entydigt billede af fremstillingerne. Fx blev debatten om de tyske flygtninge, der (måske) ikke blev behandlet, som de burde af danske læger, også taget op i to artikler i 1999 og 2000.¹⁰ Baggrunden var læge Kirsten Lylloffs afhandling om tyske flygtninge i Danmark, hvori hun hævdede, at op mod 14.000 tyske flygtninge, heraf ca. 7000 børn døde af sygdomme, som i mange tilfælde kunne have været behandlet, hvis blot danske læger havde villet gribe ind.¹¹ Dette fik Arne Gammelgård til at komme med en

Tyske flygtninge i gennemgangslejren ved Marselis Boulevard 1946. Efter foto i Årbogen for 1999.

række korrektioner og uddybende forklaringer. Baseret på hans egne undersøgelser af de tyske flygtninge specielt på Kraglund i Hammel, kommer Gammelgård frem til, at Lylloff laver en mængde fejlslutninger i sit materiale. Han stiller ikke spørgsmålstegn ved de 7000 døde børn eller andre af de faktuelle oplysninger, hun kommer med, men mener, at hun bygger på nogle forkerte forudsætninger. Dels var situationen i landet i 1945 langt fra normal. Der herskede kaos, og at blive opfattet som tyskvenlig kunne på det tidspunkt blive opfattet som et spørgsmål om liv og død. Dels var de tyskere, der kom herop, primært kvinder, børn og gamle, som

havde været udsat for hårde strabadser, og som derfor i særlig grad var i fare for at bukke under for sygdomme og svaghed. Spædbørnsdødeligheden var også høj i Danmark, og der var kun begrænset adgang til penicillin, så selv med kvalificeret lægehjælp ville mange dø. Dels mener han, at Lægeforeningens afvisning af at tage sig af de tyske flygtninge var et led i de politiske forhandlinger med tyskerne om betingelserne for at modtage flygtningene, og at man deraf ikke kan udlede, at beslutningen blev efterlevet i praksis. I hvert fald viser hans undersøgelser, at en række tyske patienter modtog lægehjælp både af de praktiserende læger og på områdets hospitaler. Gammelgård afviser ikke, at danskerne var meget modvillige overfor de tyske flygtninge, eller at flytningene levede under tarvelige forhold, men han afviser Lylloffs konklusion, at danskerne bare lod flygtningene dø efter forgodtbefindende.

Det interessante ved artiklen er imidlertid også, at den direkte og indirekte tale om forhold som historieskrivning og -videnskab, erindringsfællesskaber, mytedannelse og brug af historien i forbindelse med efterkrigstidens behandling af besættelsen. Disse emner behandles ikke ofte i de lokalhistoriske skrifter.

Et tema, som synes at være særligt populært i de nyeste årgange af årbogen, er kultur- og foreningslivet og fritidens kulturhistorie i det hele taget. Således blev der bragt artikler om søbadeanstalter (1990/91), ferieminder fra Samsø (2000), Teaterforeningen i Aarhus (2004), dan-

nelsen af Århus Kunstforening i 1847 (2002). I to længere artikler i 2003 og 2004 behandlede lektor og film- og biografkender Ole Caspersen det århusianske biografmiljø 1970-1999. I subjektivt engageret stil beretter han delvist baseret på egne erindringer om film, biografer og filmfolk i perioden fra Dirch Passers storhedstid til Cinemax' indtog i Århus. Museumsinspektør Keld Dalsgaard Larsen fra Silkeborg Museum er en flittig skribent i årbøgerne. I 2001 og 2005 bidrog han med to artikler, der behandlede idrætten i Silkeborg hhv. "Kroppen under menneskets vilje" om perioden 1886-1929 (2001) og "Rank ryggen" om 1929-1970 (2005). Her sætter han idrætten ind i en større sammenhæng. "Idrætslivet er en del af det almindelige menneskeliv og som sådan et historisk fænomen. Idræt og sport hører den moderne verden til med demokrati, industri og kapitalisme [...] Tidligere tiders ligegyldighed med egen krop, eget initiativ, kost, sundhed, skolegang, lemfældig opdragelse af børnene, drikkeri m.m. blev kraftigt imødegået. Sundhed, hygiejne, afholdenhed, punktlighed, viden og oplysning, målrettethed og personlig ansvarlighed var dyder, der ustandseligt blev opfordret til. De nye tider krævede nye mennesker. Og her kom idrætten til at spille en vigtig rolle" (2001, side 7). Idrætten blev ikke set som mål i sig selv, men som middel til noget større. I løbet af 1880'erne kom en række idrætsforeninger til, og i 1897 oprettedes Silkeborg Legepladsforening, som ville skaffe en lege- og sportsplads til byen: "Meningen med disse legepladser er at skaffe plads

Premiere-event foran Palads-Teatret for en Dirch Passer-western 1971 Foto i Årbogen for 2004, Lokalhistorisk Samling, Århus

til ordnede lege (fodbold, langbold o.fl.) for skoleungdommen til legemets opdragelse og for tillige at fremme sans for løvbundet samarbejde til opnåelse af fælles mål” (2001:13). I 1930’erne var der ikke mindre end 4 fodboldklubber i Silkeborg – til dels baseret på sociale og religiøse grupperinger: SIF, Arbejdernes Idrætsklub, Alderslyst Boldklub og KFUM. Efterhånden vandt SIF dog kampen om at blive ”byens hold”. En af Larsens hypoteser i 2005-artiklen er, at den lokale presse spillede en overordentlig stor rolle for fodbolden i Silkeborg: ”Den lokale

presse med Silkeborg Social-Demokrat i spidsen italesatte i 1941 og 1942 den silkeborgensiske fodbold til succes på banerne og blandt silkeborgenserne” (2005:20).

En anden tendens i de nyeste årbøger er, at erhvervs- og virksomhedshistorie kommer til at fylde en del. Herom vidner titler som ”Erhvervsforhold i Århus Amt omkring 1930” (2002), ”Træskomageriet i Midtjylland. Fra landhåndværk til industri” (1995-96), ”Sukkerhuset – en Århusejendom gennem 150 år – fra klædedragt til boliger” (2002), ”Århus har haft

tre banegårde” (2006), ”En lufthavn ved Århus – the never ending Story” (2005), ”Lystrup-fabrikanten G.A. L. Thorsen – værnemager, industrimand og jordspekulant” (2006) og ”Aarhus Motor Compagni A/S – den største Ford-forretning i Europa” (2006). Begge de to sidste artikler – skrevet af henholdsvis seniorforsker Kenn Tarbensen fra Erhvervsarkivet og cand. phil. Peter Sørensen fra Handelshøjskolen – benytter sig af en tilgang, der kombinerer biografien og virksomhedshistorien. Her er der således i mindre grad tale om økonomiske strukturer, men den enkeltes evner og personlighed, der driver værket – både når der er opgangs- og nedgangstider. Begge de to direktører, Edouard Hansen fra Aarhus Motor Compagni og G.A. L. Thorsen var i øvrigt involveret i handel med tyskerne under besættelsen, men her vælger deres to portrættører helt forskellige indgange til at fortælle den historie. Sørensen lægger stor vægt på, at Hansen blev tvunget til at forsyne tyskerne med maskindele, men han kunne ”ikke udstå dem” og kompenserede for det ved at forsyne modstandsbevægelsen med biler (2006:15). Tarbensens helt, ”Gale Thorsen”, er derimod helt uden nationale kvalbæbelsler over sine forretninger. Således hedder det i artiklen: ”Mens danskerne i maj 1945 fejrede befrielsen i en festrus var Thorsen stærkt fortørnet. Ikke alene var han blevet arresteret, men modstandsfolk havde også forpurret en af hans allerstørste handler” (2006: 68). Han havde dog støttet modstandsbevægelsen økonomisk undervejs, men det hjalp ham ikke i den sidste ende, hvor han kom for retten og

blev dømt for sine handler, hvilket i øvrigt ikke blev sidste gang, han kom i fængsel for sine handelsmetoder. Ud over stålvaske, stegepander, trillebøre, radiatorer, køleskabe, campingvogne, skjorter og værktøj producerede den meget foretagssomme mand i øvrigt efter eget udsagn og så en overgang våben på sine fabrikker: ”Vi lavede bomber til NATO. Men vi fik hele tiden vrede breve fra kommunister og andre, der var imod det” (2006: 73f). Det var dog ikke kommunisterne, men konen, der fik stoppet den produktion igen!

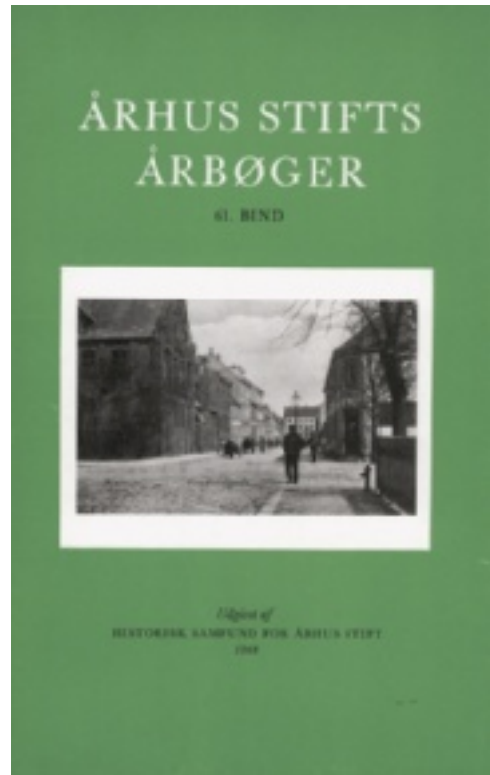
Udover erhvervshistorien finder også indvandringen fra by til land vej til spalterne sammen med undersøgelser af de nye kvarterer i byen, der opstod i forbindelse med indvandringen.¹² Som en naturlig konsekvens af den store fokus på 1900-tallets historie synes historieskrivningen i årbøgerne at vandre samme vej. Selv om Århus Stifts Årbøger i forhold til mange andre af de gamle amtshistoriske samfund altid har haft en del stof fra områdets større byer, var der dog i begyndelsen af århundredet var en vis procentdel af artiklerne, der behandlede sognehistorien og livet generelt på landet. I de allerseneeste år er der sket et skifte, så det næsten udelukkende er byernes – og i alt overvejende grad Århus’ historie, der beskrives. Årbøgernes forfattere er i overvejende grad personer med en universitetsgrad i historie eller beslægtede fag eller studerende inden for disse fag. Arkivarer, museumsinspektører og gymnasielærere dominerer feltet. Ikke-fagfolk kommer dog stadig til orde på årbøgernes sider, bl.a. – men ikke udelukkende – gennem

erindringerne, som optræder i næsten hver årbog. Derimod er forskere fra universitetet forholdsvis sjældne på trods af, at Århus er en universitetsby.

Hvis historie skrives i årbøgerne?

De amtshistoriske samfund har deres udspring i nationale miljøer domineret af bønder, præster, lærere og det bedre borgerskab, og sammen med adelen er det også i altdominerende grad disse gruppers historie, man finder i årbøgerne helt op til i dag, selv om der synes at være en opblødning på vej. Undersøgelser af danmarkshistorieskrivningen og af den norske lokalhistorieskrivning påviser imidlertid en tendens til, at nye grupper fra 1960'erne og 1970'erne forsøgte at bryde med denne (nationale) konsensustænkning, og i stedet introducerede en historieskrivning, der byggede på erindringsfællesskaber baseret på fx køn, klasse eller etnicitet.¹³ Da der ikke findes tilsvarende undersøgelser af dansk lokalhistorie, vil det være af interesse at se, hvorvidt denne tendens også kan spores i *Århus Stifts Årbøger*.

De fattiges historie på landet synes i hvert fald i nogen grad at have fundet frem til årbøgernes sider, men i betragtning af, at *Århus Stifts Årbøger* i så høj grad er domineret af byernes historie bliver det påfaldende, hvor forsvindende lille rolle arbejdernes historie indtager. I M. P. Clemmensens "Optegnelser om Tobaksfabrikation, Tobaksavl og Tobaksarbejdere i Horsens", der findes i årbogen fra 1952 beskrives tobaksarbejdernes lange arbejdsdage, dårlige betaling, dårlige arbejdsmiljø og mangel på social sikring i

Årbogsforsiden, som den var opbygget fra 1959 til 1972.

tilfælde af arbejdsløshed i 1870'erne. Tobaksfabrikkerne var desuden udprægede børnearbejdspladser, men fra forfatterens synspunkt var det næsten værre, da børnearbejdet blev ophævet, fordi det tvang de fattige arbejderkvinder til selv at tage på fabrikken for at tjene til familien, hvilket betød, at små børn blev efterladt alene tilbage. (1952: 138-139). På trods af beskrivelsen af de dårlige kår for arbejderne, er der altså ikke tale om klasse- eller arbejdskamp i artiklen. Derimod var der tale om en egentlig arbejderidentitet i "En proletardrengs erindringer" af Adolf Ras-

James Thompson i Haven til sit værtshus Stjerne Kroen i Jægergårdsgade. Foto i Årbogen for 1992, Erhvervsarkivet.

mussen, der blev bragt i årbogen i 1974, mens marxismedebatten florerede i den universitære historieskrivning. Her er der tale om en tydelig bevidsthed om den sociale skævhed i samfundet. Man holdt sammen inden for sin stand, men så skævt til arbejdere, der ville gøre sig til andet, end de var, og til direktøren, der forsøgte at score billige point ved at uddele æbler til de fattige børn. Forfatterens mor opfordrede sønnen til at skrive tingene ned, for "Hun vidste, at det engang ville blive historie, men glemte, hvis ingen forsøgte at bevare det" (side 76). Arbejderne var simpelthen for dårligt uddannede og havde for lidt tid til at kunne få deres historier frem. Det var overklassens privilegium.

Forfatteren selv læste socialrealistisk litteratur og stemte på socialdemokratiet. Han er også meget bevidst om, at han bryder med den konsensusmentalitet, han finder i de bedrestillede historieskrivning: "Er læserne trætte af at høre om fattigdom for mange år siden? I dag har vi det jo godt, så hvorfor rippe op i gamle sår. Jo – men min mor og mange andre døde i deres fattigdom" (1974:84). Kirsten Nielsen og Pernille Karina Skou lavede en egentlig socialhistorisk undersøgelse af arbejderne levevilkår i Frederiks Allé i forbindelse med den store vandring fra land til by 1885-1895, der støttede det generelle billede af arbejderne, Rasmussen tegner. Konklusionen må blive, at der er enkelte

træk til en egentlig arbejderhistorie i årbøgerne, men disse er så få og spredte, at man næppe kan tale om en tendens, og dette rokker ikke ved det generelle billede af, hvis historie der skrives.

Race og etnicitet er endnu ikke blevet et tema i den lokale historieskrivning. Og dette gælder også for *Århus Stifts Årbøger*. De tyske flygtninge er allerede nævnt. Derudover blev der i 1968 bragt en lille artikel, der ønskede at vise, at indvandringen til Århus i 1700 og 1800-tallet i mange tilfælde har haft en positiv på byens erhvervsliv og offentlige ombud.¹⁴ En artikel skiller sig dog ud. I 1992 bragte årbogen en artikel, men den kuriøse titel "Var 'negeren' værre end de hvide, eller var politimesteren korrump? – en Århushistorie". Sagen handler om værtshusholder James August Thompson, der var født på St. Croix i 1883, da det stadig var politisk korrekt at omtale en mand hans hudfarve som 'neger'. Hans ansøgninger om spiritusbevillinger bliver konsekvent forhalet i bevillingsnævnet i begyndelsen af 1920'erne bl.a. med den begrundelse, at det ikke ville være godt for byens anseelse, hvis gæster udefra skulle betjenes af en sort mand! Altså et direkte racistisk argument, som tilsyneladende ikke var mere kontroversielt end det kunne indføres i byrådetsforhandlingsprotokol (1992:41). Men igen må det konstateres, at artiklerne om emnet er få og få spredte til, at man kan tale om en tendens.

En historie om mænd, skrevet af mænd for mænd?

Levede der kvinder i Østjylland i fortiden?

Efterhånden som man læser sig igennem stakken af årbøger, melder spørgsmålet sig vilkårligt: Hvor er kvinderne henne i denne historie? Bevares, de findes da. Navnene på mødre, hustruer og døtre vælder i en lind strøm frem fra siderne i ofte nærmest endeløse opremsninger af slægtsforhold. Og deres portrætter pynter også gevaldigt på siderne, men generelt optræder kvinderne kun punktvis i de fleste af de historier, der fortælles. De træder ind på scenen i det øjeblik, de bliver født, bliver gift, når de får børn, og når de dør, dvs. først og fremmest i det omfang, de kan spores i kirkebogen. Resten af tiden henstår kvindernes historie i mørke. Vi møder kun sjældent den agerende, aktive kvinde, og vi får ikke meget at vide om, hvordan hendes hverdag var. Hvordan var kvindernes daglige arbejde?, Hvad var forholdene til deres mænd?, Hvilken betydning havde det, at de ofte blev nødt til at gifte sig igen kort efter mandens død for at kunne klare sig økonomisk? Hvordan levede man med udsigten til den store risiko for at dø i barselsseng, eller at barnet døde under fødslen eller kort efter? Hvilken betydning havde det, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet? Årbøgerne giver ikke mange svar på den slags spørgsmål.

Der findes dog enkelte undtagelser, hvoraf der skal nævnes nogle stykker. I 2000-årbogen skriver Jette Orduna om Komtesse Juliane Marie Wedel Jarlsberg (1775-1861)¹⁵. Orduna føler tilsyneladende behov for at begrunde artiklen om komtesse således: "Historieskrivningen

har ikke levnet kvinder megen andel i de store omvæltninger, men komtesse Juliane Marie var en visionær kvinde, der fortjener opmærksomhed. Hun fravalgte et forudbestemt liv som frue og mor på et gods, da hun valgte at gøre gavn som stifter af en pigeskole i Aalborg. Prisen blev mange års ensomhed på gården Jarlsminde i Stavtrup ved Århus” (side 33). Komtessen, om hvem der gik vedholdende rygter om, at hun havde et hemmeligt barn med den senere kong Christian den VIII, valgte at bruge sin arv på at oprette en pigeskole i 1808 for døtre af især gods-ejere og præster. Dette brud på normen for adelige kvinder fik det meste af familien til at slå hånden af hende, selv om skolen stod under Dronning Marias Protektorat. I 1821 måtte komtessen af økonomiske årsager opgive at drive skolen videre, da hele arven er borte, og resten af hendes dage måtte hun leve i det, som forfatteren kalder ”ensomhed og små kår”, men som dog ikke desto mindre omfattede den største gård i Stavtrup og en husholdning for 18 personer.

En anden stærk kvinde finder man i en artikel af Thorvald Madsen fra 1953 om bispedatteren Hedevig Margrethe Bornemann (1679-1749), der gennem sit giftermål med den 20 år ældre købmand Bendix Lassen kom til at sidde som frue på godset Aakjær.¹⁶ Hun får følgende skudsmål af forfatteren: ”Hvis Hedevig Margrethe Bornemann har lignet sin Far, Biskoppen, i Sind, er det jo nok muligt, der er rigtigt, hvad der er meddelt om hende, at hun var en mandhaftig Kvinde, myndig og meget bestemt i sin Optræden” (side 69). Da

Århus Stifts Årbøger 2001

Årbogsforsiden efter 1973.

manden dør, overtager hun selv driften af godset, men gifter sig snart igen med en Oberst Rosenørn og overlader driften til ham: ”At det har betydet en Lettelse for Hedevig Margrethe f. Bornemann at kunne afgive hele den praktiske ledelse af det store Gods til sin Mand, med hvem hun levede et smukt Samliv, er sikkert nok. Ganske vist havde hun vist Evner til at styre og lede baade med Myndighed og Dygtighed, men hendes Evner gik nu alligevel mere i aandelig Retning, og disse kom især til Udbrud, da hun nu mere kunde frigøre sine Tanker fra Virksomheden paa Gaarden” (side 71). Hun var nemlig digter, og hendes poesi vurderes af en samtidig litteraturkritiker til at være ”ægte Dansk Poesi, som ingen af de bedste Mandspoeter kan skamme sig ved” (Side

74). Artiklens forfatter synes da også at mene, at det var en bedre beskæftigelse for en kvinde, og fandt det kun "ret og rimeligt", at hun overdrog godset til sin ældste søn et år efter sin anden ægtefælles død. Men sønnen døde allerede 1732, så atter en gang måtte Hedevig træde til og styre godset, hvilket hun gjorde til sin død i 1749. Madsen skriver om dette: "Det er beundringsværdigt, at den snart gamle Oberstinde Rosenørn atter kunde paatage sig Ledelsen af Aakjær, men paa Herresæderne i Hads Herred er det i det 18. Aarh. en Ejendommelighed at lægge mærke til, at det særligt er Kvinderne, der stor for Styret" (side 75f). Også på Rathlousdal, Gersdorffslund og Rodstenseje stod der kvinder for styringen, hvilket synes at signalere, at kvindelige ledere på den tid ikke var helt så ejendommeligt, som det ser ud fra Madsens synspunkt i 1953.

I den anden ende af den sociale skala findes beskrivelser af kvinder, der blev anklaget for hekseri. Disse kvinder levede ofte som hyrdekvinder og af almisser og tjente derudover til dagen og vejen ved at fungere som kloge koner, der kunne kurere mennesker og dyr i de lokale samfund. Men når behandlingen slog fejl, var disse kvinder også lette ofre for samfundets overtro og vrede. I årbogen i 1950 fortælles der således om 3 hekseprocesser i Østjylland i 1600-tallet, der alle ender med, at kvinderne blev dømt for hekseri først ved et såkaldt kirkenævn og siden stadfæstet af Landstinget. De to af disse blev tilsyneladende brændt på bålet, mens det lykkedes for den sidste at undslippe fra fængslet.¹⁷ At disse kvinder heller ikke al-

tid var Guds bedste børn, berettes der om i årbogen i 1909, hvor sagen om mordet på en gammel kvinde, der beskyldes for at være heks, oprulles i en længere artikel.¹⁸ I dette tilfælde er der tale om en dramatisk sag, hvor en omrejsende "klog kone" – sikkert for at redde sit eget skind – beskylder en lokal gammel almissenyder for at være heks og dermed skyld i alle de ulykker, der er sket på egnen. Sammen med en række lokale mænd mishandler den kloge kone den gamle kvinde, så hun til sidst dør af det. Sagen kommer for retten og føres helt til Højesteret. Samtlige retsinstanser er enige om, at den kloge kone er skyld i det skete, og at hun skal "bøde Liv for Liv, Hovedet afhugges med Øxe" (side 56), mens der er mere tvivl om mændenes straf som meddelagtige i drab, idet "Overtroens Magt kastede deres Forstand og Villie, under A.P.s [den kloge kone], og at de handlede, uden at have frie Villie, ja, lige imod denne" (side 55). Den kloge kone har altså udøvet en betydelig magt over mændene i kraft af sine sorte kunster, og de får derfor alle en nedsat straf. I denne sidste sag, der foregår omkring år 1800 og dermed i slutningen af oplysningstiden er det ikke et spørgsmål om at dømme nogen for at være heks. Snarere bliver den kloge kone dømt for at sprede og udnytte bøndernes overtro.

Det er primært de specielle sager, der finder vej til årbøgernes sider, overklassen og retssagerne, i kraft af, at de har efterladt sig flest kilder. Men i en erindring fra om "Dagligt Liv i Hads Herred i halvfjerdserne" fra 1934 får vi en detaljeret skildring af

Illustration fra: En proletardrengs erindringer. Foto af moderen ca. 1935. Efter foto i Årbogen fra 1974.

landbøkvindernes arbejde med roer, høst, humleplukning, fåreklipping og -slagtning, lystestøbning, spinding, madlavning, ølbrygning, syning o.s.v. Også i en artikel fra 1926 kommer man på indimellem ret fornøjelig vis forholdsvis tæt på Jens og Karens liv som bønder i 1800-tallet.¹⁹ Artiklen må betegnes som ret usædvanlig for de artikler, der ellers bringes i årbøgerne på den tid. Den beskriver bl.a. gennem meget udførlige eksempler de indviklede ægteskabsforhold i tiden, hvor folk hurtigt måtte gifte sig igen efter dødsfald for at få tingene til at hænge sammen, hvilket betød, at man undertiden havde hele æg-

teskabskæder i de enkelte fæstegårde med dine, mine, vores og deres (afdøde ægtefællers) børn. Jens og Karen havde allerede i deres ungdom et godt øje til hinanden, men kunne ikke gifte sig, da Jens endnu ikke havde nogen gård, de kunne leve af. Karens stedfader ville derimod ikke blive ved med at føde på hende og bestemmer derfor mod hendes vilje, at hun skal giftes med en 20 år ældre mand, og da han jo nok snart dør, kan hun jo bare gifte sig igen til den tid! Det kommer da også til at ske efter en del år, og Jens og Karen overtager på den måde den gård, som hun har overtaget efter sin afdøde første mand. Ud over dette får vi en smule indblik på livet på en gård med forskellige generationers op- og nedture, og bl.a. også noget om forholdet mellem kønnene. Om arbejdet på gårdene om vinteren skriver forfatteren: "Men det lå mest på kvinderne, der jo i det hele blev brugt til overmål, endog ved det svære arbejde. Mændene, husbonderne, drev om vinteren alt for meget rundt på snapsbesøg hos hverandre. Et føl her, en kalv der blev modtaget med megen "spirituel" opmærksomhed" (side 45f). Dette er vist noget af tætteste, man kommer på kvindekamp i årbøgerne!

Bortset fra ganske få artikler og enkelte erindringer forbliver kvinderne stort set anonyme i den historieskrivning, der finder sted i årbøgerne. Den tendens, man finder i den universitære historieskrivning (i mangel af et mere dækkende ord for den historieskrivning, der foregår uden for det lokalhistoriske miljø) til en øget fokus på kvinde- og kønshistorie fra 1960'erne eller 1970'erne og frem, ser ikke ud til at have

indfundet sig med nogen særlig kraft i den lokale historieskrivning. Dette er ikke noget særtræk ved Århus Stifts Årbøger, men synes at være ret generelt for de amtshistoriske årbøger.

Dette kommer også til udtryk, når man ser på forfattersiden. Med forbehold for, at der bag nogle af de forfattere, hvor der hverken står fornavn eller forfatterbiografi, skulle gemme sig enkelte kvinder, viser en optælling, at kun ca. 35 af de knapt 700 artikler i årbogen eller omkring 5%, er skrevet af kvinder. Dertil kommer enkelte kvinders erindringer, der er udgivet senere af andre. Af disse 35 artikler er omkring halvdelen bragt efter 1990. Skriver kvinder så andre historier end mænd? Umidledbart ser der ikke ud til at voldsomme forskelle. En forholdsvis stor andel af artiklerne er erindringer. Derudover har de skrevet om kirker og kirkeinventar, sogne-, gårds og slægtshistorie, biografier om både mænd og kvinder, kulturmiljø, kulturinstitutioner, pottemagere og pantelånere og meget andet. Enkelte artikler kunne måske karakteriseres som kvindeemner, fx Cornelia Petersens om Hospitaler og sygepleje (1939), museumsinspektør Erna Lorentzens om mænds tøj i 1700-tallet ud fra skifteprotokoller (1970), Sigrid Ammitzbøll om et bryllup i Aarhus bispegård (1957), men med mulig undtagelse af den sidste anlægges der ikke noget særligt kvindeperspektiv på historien, og kvindekamp var der i hvert fald ikke tale om.

Afslutning

I *Århus Stifts Årbøger* møder man gennem

de hundrede år en meget stor diversitet i historieskrivningen - fra den rene kildeafskrift til den teoretisk bevidste afhandling med det store udsyn. Man finder politisk historie, erhvervshistorie, kulturhistorie, økonomisk historie og socialhistorie – men stort set ikke køns-, mentalitets- eller arbejderhistorie. Når Århus Stifts fortid oprulles for øjnene af én møder man hekse, herremænd, fæstebønder, feriegæster, sindssyge, skoleholdere, pottemagere, negre, jøder, modstandsfolk, digtere, vagabonder, charlataner og proletarer – men oftest møder man præster og bønder i lange rækker. Det meste af tiden er man godt underholdt og vel oplyst, og dermed har årbogen opfyldt sit mål med at vække og nære den historiske sans gennem 100 år.

Noter og henvisninger

- 1 Til sammenligning lå de første 100 årgange af *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred* på gennemsnitlig 137 sider (Jf. *Historisk årbog for Thy og Vester Hanherred* 2006, side 149) mens *Vejde Amts Årbog* på de første hundrede år havde bragt ca. 800 artikler fordelt på lidt over 20.000 sider – altså omkring 200 side pr. bog. Jf. John Juhler Hansen, ”100 år med *Vejde Amts Årbog*”. *Vejde Amts Årbog* 2005, side 34.
- 2 *Fra Ribe Amt* 1903, side 2.
- 3 Vagn Dybdahl, ”Ejler Haugsted 1875-1959”. *Århus Stifts Årbøger* 1959, side 11.
- 4 Dette var dog ikke et træk, Haugsted var alene om. Historiefaget var omkring århundredeskiftet endnu i gang med at konsolidere sig som videnskabsfag, og tog derfor afstand til amatørhistorikere, der ikke havde fået den videnskabelige skoling. Oprettelsen af Dansk Historisk Fællesforening i 1909 var netop et forsøg på at bygge bro mellem de professionelle og amatørhistorikerne/lokalhistorikere. Tanken var på det tidspunkt bl.a., at de professionelle skulle give lokalhistorikerne så megen metodeundervisning, at de var i stand til at fremdrage kilder og skrive afhandlinger, som kunne bruges som byggestene i den nationale synteseskriv-

- ning, som naturligvis blev skrevet af historikerne ved universitetet.
- 5 R. Thomassen, "Dagligt liv i Hads Herred i Halvfjerdserne". *Århus Stifts Årbog* 1934, 1-24 og 1939, side 44-53.
  - 6 Aud Mikkelsen Tretvik, *Lokal- og Regional Historie*. Oslo: Det norske Samlaget 2004, side 43-53. For en nutidig, dansk gårds- og slægtshistorie, hvor der tilmed er gjort overvejelser om genren og kilder, se: Kirstin Nørgård Pedersen og Rigmor Frandsen: "Tåstrup by – gårds- og slægtshistorie gennem 450 år. *Århus Stifts Årbøger* 1997, side 84-108
  - 7 Det er dog vanskeligt at sætte en nøjagtig grænse, da der bag nogle af titlerne befinder sig folk, som forfatter August F. Schmidt, der – skønt ikke uddannet historiker – nærmest har gjort en karriere ud af at skrive lokalhistorie.
  - 8 Se fx *Fra Frederiksborg Amt* 1956, side 111.
  - 9 Palle Lykke, "Aarhus Universitet under besættelsen". *Århus Stifts Årbøger* 1995-96, side 36-59. Den omtalte forelæser, der var medlem af DNSAP, var i øvrigt Historisk Samfunds mangeårige medredaktør og sekretær V. J. von Holstein-Rathlou. Dette kan sandsynligvis forklare, at von Holstein-Rathlou ikke blev genvalgt til bestyrelsen ved generalforsamlingen i 1943, hvilket er temmelig uheldigt for samfundet, hvor bestyrelsesmedlemmer traditionelt genvælges til de dør eller selv vælger at gå af. Beretningen fra generalforsamlingen findes i Årbogen for 1944, side 146
  - 10 Arne Gammelgaard, "Det forbliver en ulykke for det danske folk". Om tyske flygtninge i Danmark 1945-1949 – især om dem, der var i Østjylland". *Århus Stifts Årbøger* 1999, side 40-66, og samme: "Viden, videnskab og bedreviden – om de tyske flygtninge i Danmark, specielt om dem på Kraglund ved Hamme". *Århus Stifts Årbøger* 2000, side 42-54.
  - 11 Se evt. Kirsten Lylloff, "Kan lægeløftet gradbøjes?". I: *Historisk Tidsskrift* 1999 (1), side 33-67.
  - 12 Jeppe Norskov, "Trøjborg – et indflytterkvarter i Århus omkring 1910". *Århus Stifts Årbog* 2001, side 32-51. Morten Oddershede, "Mølleengen – et indflytterkvarter i Århus 1925". *Århus Stifts Årbog* 2006, side 37-52. Kirsten Nielsen og Pernille Karina Skou, "En arbejdersgade i Århus. En undersøgelse af levevilkårene for befolkningen i Frederiks Allé, Århus, i perioden 1885-1895. *Århus Stifts Årbøger* 1988/89, side 32-55.
  - 13 Bernard Eric Jensen; "Danmarkshistorie – en genre i opløsning?" i: Bernard Eric Jensen et al: *Danmarkshistorier – en erindringspolitisk slagmark*, Roskilde Universitetsforlag 1997, side 17-198. Ola Svein Stugu, "Lokalhistoria og den nasjonale identiteten". I: Slettan og Stugu (red.) *Det nasjonale i det lokale, det lokale i det nasjonale*. Norges Forskningsråd. KULTs skriftserie nr. 92, 1997, side 129-154.
  - 14 Fritz V. Bloch, "Immigranter". *Århus Stifts Årbøger* 1968, side 85-95.
  - 15 Jette Orduna: "Juliane Marie Wedel Jarlsberg – en bemærkelsesværdig kvinde fra Guldalderen". *Århus Stifts Årbøger* 2000, side 33-41.
  - 16 Thorvald Madsen, "Bispedatteren paa Aakjær". *Århus Stifts Årbøger* 1953, side 67-78.
  - 17 Alfred Kaae: "Tre østjydske troldkvinder på Christian IV.s tid". *Århus Stifts Årbøger* 1950, side 41-56. Se også samme: "Ma Brunsis' trylleformler". *Århus Stifts Årbøger* 1951, side 147f.
  - 18 Jakob Lykke, "Heksemorder' i Brigsted". *Århus Stifts Årbøger* 1909, side 19-61.
  - 19 N. A. Jessen, "Bondeliv i Hads Herred – Jens og Karen". *Århus Stifts Årbog* 1926, side 26-67.